

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTAÇAĞ'IN SUNUMU:
AKDENİZ ÖZELİNDE BİR İNCELEME

ABDULLAH ZALİM

Danışman

PROF. DR. ARDA ARIKAN

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTAÇAĞ'IN SUNUMU:

AKDENİZ ÖZELİNDE BİR İNCELEME

ABDULLAH ZALİM

Danışman

PROF. DR. ARDA ARIKAN

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Abdullah ZALİM'in bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Tezi olarak oy birliği ☐ oy çokluğu ☐ ile kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Elif ALKAR YILDIRIM (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Arda ARIKAN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Ekin KAYNAK İLTAR (İmza)

Tez Başlığı: TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTAÇAĞ'IN SUNUMU: AKDENİZ
ÖZELİNDE BİR İNCELEME

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 03/01/2025

Mezuniyet Tarihi:

(İmza)

Prof. Dr. Tuncer DEMİR

Müdür

AKADEMİK BEYAN

T.C

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE;

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Tarih Ders Kitaplarında Ortaçağ’ın Sunumu: Akdeniz Özelinde Bir İnceleme” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

Abdullah ZALİM

T.C. AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN
BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Abdullah Zalim
Öğrenci Numarası	202255003806
Anabilim Dalı	Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları
Programı	(X) Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Arda Arıkan
Turnitin Ödev Numarası	2537834492
Tez Başlığı	TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTAÇAĞ'IN SUNUMU: AKDENİZ ÖZELİNDE BİR İNCELEME

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak Sayfası, b) Giriş, c) Genel Bilgiler, d) Gereç ve Yöntem,e) Bulgular ve f) Sonuç ve Öneriler kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 12 / 12 / 2024 Turnitin adlı intihal tespit programından Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıda detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.

Uygulanan filtrelemeler ve Yüzdelik Karşılıkları:

- 1- Alıntılar hariç: % 8
- 2- Alıntılar Dahil: % 15

Akdeniz Üniversitesi "Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları"nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini;aksinin tespit edileceğimuhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunubeyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Abdullah ZALİM
(İmza)

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

... / ...
Prof. Dr. Arda ARIKAN
(İmza)

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM AMAÇLAR VE KAPSAM

1.1. Problem Durumu	2
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
1.4. Araştırmanın Varsayımları	4

İKİNCİ BÖLÜM TARİH ÖĞRETİMİ, ORTAÇAĞ VE AKDENİZ

2.1. Tarihi Dönemler	5
2.1.1. Tarih Nedir?	5
2.1.2. Ortaçağ Nedir?	6
2.2. Ortaçağ'da Görülen Gelişmeler	7
2.2.1. Ortaçağ'da Felsefe ve Din	7
2.2.2. Ortaçağ'da Bilim ve Kültür	8
2.3. Tarih Öğretimi ve Ortaçağ	9
2.3.1. Tarih Dersinde Ortaçağ'ın Yeri	9
2.3.2. Tarih Öğretiminde Ders Kitaplarının Önemi	10
2.3.3. Tarih Dersi Öğretim Programları	13
2.3.4. Tarih Öğretiminde Görsel Araçların Önemi	16
2.4. Tarih Boyunca Akdeniz	17
2.4.1 Akdeniz'de Sosyal Yapı	19
2.4.2 Akdeniz'de Siyasi Yapı	20
2.4.3 Tarih Kitaplarında Akdeniz Temsili	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Veri Toplama Aracı: İncelenen Ders Kitapları	24
3.2. Veri Toplama Aracı: Kontrol Listesi	35
3.3. Veri Toplama ve Analiz Süreci.....	27

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

4.1. Basım Yılı 1941: Tarih II (Ortazamanlar)	28
4.2. Basım Yılı 1976: Tarih II	29
4.3. Basım Yılı 1987: Tarih Lise 2	31
4.4. Basım Yılı 1990: Tarih II	32
4.5. Basım Yılı 1990: Tarih Lise II	33
4.6. Basım Yılı 1994: Tarih 2	34
4.7. Basım Yılı 1995: Sağlık Meslek Liseleri için Tarih II	36
4.8. Basım Yılı 2009: Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf	37
4.9. Basım Yılı 2017: Tarih 9	38
4.10. Basım Yılı 2024: Tarih 9. Sınıf	39

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	42
KAYNAKÇA.....	47
EKLER	52
ÖZGEÇMİŞ	82
İNTİHAL RAPORU.....	83

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1	25
---------------	----

KISALTMALAR LİSTESİ

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

ÖZET

Türkiye’deki Tarih ders kitaplarında Ortaçağ Avrupa’sının yazılı ve görsel temsillerini çözümlmek ve bunu yaparken de Akdeniz havzasıyla ilgili olan kısımları öne çıkararak Akdenizlilik ile ders kitapları aracılığıyla öğrencilere kazandırılmak istenen tarih şuuru arasındaki ilişkiyi açıklamak bu tezin temel amacıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır ve ders kitaplarındaki görsel ve dilsel unsurlar incelenerek Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca kullanılmış seçili Tarih ders kitaplarında Ortaçağ’ın hangi vasıflarla sunulduğu Ortaçağ’ın siyasi, askeri, ticari, sosyal ve kültürel bağlamlarıyla okuyucuya aktarılmaktadır. Çalışmada 1941-2024 tarihleri arasında yayımlanmış bulunan toplam 10 adet ders kitabı incelenmiştir ki bunlar 1941, 1976, 1987, 1990 (2 adet), 1994, 1995, 2009, 2017 ve 2024 yıllarında yayımlanmış kitaplardır. Yapılan inceleme, son döneme ait ders kitaplarının, Ortaçağa ilişkin konuların aktarılmasında pedagojik olarak farklılaştığını göstermektedir ki bu da son yıllarda etkisini artıran teknolojinin eğitim-öğretim araç-gereçlerinde kullanılmasının artması gerçeği ile yakından ilintilidir. Kontrol listesi ile yapılan değerlendirmeler sonucundaysa kitapların içerikleri ve içeriklerin sunuluşları arasında farklara bakılmış ve elde edilen bulgular, tarih ders kitaplarının içeriklerinde geçmişten bugüne gelinceye kadar içerik üzerindeki ideolojik yargıların etkilerini ortaya koymuştur ki bunlardan en önemlileri dönemde yaşanan büyük teknolojik ve bilimsel gelişmelerin göz ardı edilerek Ortaçağın karanlık bir dönem olarak addedilmesi ve Ortaçağ kavimlerine etnosentrik yaklaşımlardır. Ders kitaplarının tarihsel düzlemde değerlendirildiği bu çalışmanın en önemli doğurgusu, gelişen teknolojiler ışığında, ders kitaplarının öğrenme süreçlerine entegre edilmesinde içeriğin de Akdeniz coğrafyasının Ortaçağın önemli bir sahası olduğunun unutulmadan yeniden düzenlenmesidir.

Anahtar sözcükler: *Ortaçağ, ders kitapları, materyal inceleme, doküman incelemesi, Akdeniz, tarih*

ABSTRACT

The primary purpose of this thesis is to analyze the written and visual representations of the Middle Ages in History textbooks in Turkey and to explain the relationship between the concept of Mediterraneanness and the historical consciousness intended to be imparted to students through textbooks by highlighting the parts related to the Mediterranean basin. The document analysis technique, a part of the contemporary qualitative research methods, was used in the study. By examining the visual and linguistic elements in the textbooks, the qualities with which the Middle Ages were presented in the selected History textbooks used throughout the history of the Republic of Turkey are conveyed to the reader with the political, military, commercial, social, and cultural contexts of the Middle Ages. A total of 10 textbooks published between 1941 and 2024 were examined in the study, which are books published in 1941, 1976, 1987, 1990 (2 pieces), 1994, 1995, 2009, 2017, and 2024. As a result of the evaluations made with the checklist, the differences between the textbooks' content and the content's presentation were examined. The findings obtained revealed the effects of ideological judgments on the content of history textbooks from the past to the present, the most important of which are ignoring the significant technological and scientific developments experienced in the period and the acceptance of the Middle Ages as a dark period and the ethnocentric approaches to the medieval tribes. The most important outcome of this study, in which the textbooks are evaluated on a historical level, is that the content is rearranged in the light of developing technologies while integrating the textbooks into the learning processes, without forgetting that Mediterranean geography was an important area of the Middle Ages.

Keywords: *Middle Ages, textbook, material evaluation, document analysis, Mediterranean, history*

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türkiye’deki tarih ders kitaplarında Ortaçağ’ın nasıl sunulduğunu, özellikle Akdeniz bölgesi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Ortaçağ, tarih yazımında sıklıkla karanlık ve aydınlık uçlarıyla ele alınsa da, siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin yoğun yaşandığı çok boyutlu bir dönemdir. Akdeniz, bu süreçte farklı medeniyetlerin kesişim noktası olarak, hem çatışmaların hem de bilim, ticaret ve kültürel alışverişin merkezi olmuştur. Çalışmada, 1941 ve 2024 yılları arasında yayımlanmış yazılı ders kitaplarından seçilen örnekler incelenerek, Ortaçağ’ın Akdeniz özelinde nasıl temsil edildiği, hangi temaların öne çıktığı ve öğrencilerin bu döneme dair algısının nasıl inşa edildiği karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Öncelikle, bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Arda ARIKAN’a en derin saygı ve şükranlarımı sunarım.

Eleştirileri ve yönlendirmeleriyle akademik gelişimime büyük katkı sağlamış, bu çalışmanın daha nitelikli hale gelmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, çalışmam süresince değerli görüş ve önerileriyle katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Elif ALKAR YILDIRIM’a teşekkür etmek isterim. Katkıları sayesinde araştırmamın farklı perspektiflerden ele alınmasını sağlayarak içeriğin daha zenginleşmesine yardımcı olmuştur. Yüksek lisans eğitim sürecimde yardımlarını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Doç. Dr. Ekin KAYNAK ILTAR Hocam’a teşekkürlerimi ve minnetlerimi sunarım. Görseller konusunda desteğini esirgemeyen Fatma Merve AKTAŞ’a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarımın daha iyi bir görsel sunuma kavuşmasında büyük katkısı olmuştur. Bu süreçte manevi destekleriyle yanımda olan Ali ÇAĞRI ve Gökhan SEVER’e de teşekkürlerimi borç bilirim. Onların moral ve motivasyon desteği, süreci daha kolay ve verimli geçirmemi sağladı. Ve en büyük teşekkürü, bu süreç boyunca sabrıyla, sevgisiyle ve desteğiyle her zaman yanımda olan eşim Fadime ZALİM’e sunarım. Onun varlığı, bu zorlu süreci daha anlamlı ve katlanılabilir kıldı. Her daim yanımda olduğu ve bana güç verdiği için minnettarım. Ayrıca, üniversitedeki idari işlemler sürecinde her zaman yardımcı olan ve süreçleri kolaylaştıran Öğrenci İşleri’nden Saygın ATAKAN’a teşekkür etmek isterim.

Son olarak, tez sürecinde beni cesaretlendiren, fikir alışverişinde bulunduğum, gerektiğinde moral veren tüm dostlarıma ve çalışma arkadaşlarıma içten teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Cihanşümul bir dizgede değerlendirildiğinde Ortaçağ, bir grup geleneksel araştırmacının hatalı değerlendirmelerinin aksine, Avrupa ve Türk-İslam dünyasında, farklı coğrafyalarda yaşanmış olsa da, hem farklı coğrafyalara mensup kişilerin kaderlerinin kesiştiği hem de kıtalararası ilişkilerin artarak bilimsel ve teknolojik değişimlerin patlama yaptığı bir çağdır. Mortimer'a (2024) göre, yaşanmış olan teknolojik değişim ve dönüşümlerin büyük önem arz ettiği bu çağın Avrupa'sında inşa edilen binaların yüksekliği en az üç katına çıkmış, günümüzü etkisi altına alan Kapitalizmin temelleri özellikle ticari şehirlerin, banka, okul ve üniversitelerin kurulmasıyla atılarak sosyal ve ekonomik yapılar kurumlaşmış, saat ve ölçüm- tartım araçları standartlaşmış, matbaa ve kütüphaneler ile belirgin olan okuma yazma oranı da hızla artmış ve bugünkü dijital yaşama olanak sağlayan sıfır rakamı Müslüman bilim insanları tarafından Avrupa'ya aktarılarak yeni bir dünyaya doğru ilk adımlar atılmıştır.

Bu ve benzeri değişim ve dönüşümlerle anılan ve "Avrupalılık" fikrinin oluşması, Haçlı Seferleri ve seyyahların kıtalararası gezileri gibi içinde dünyayı değiştiren önemli siyasi, askeri ve ferdi unsurlar barındıran mezkur çağ içerik olarak ders kitaplarına da yansıtılmış ve genç nesillerin dünya tarihine dair algısı bu kitaplar aracılığıyla şekillendirilmiştir. Bu dönem, çeşitli coğrafyalarda, farklı siyasi, bilimsel ve toplumsal gelişmelere yol açmıştır. Bu çerçevede, Ortaçağ'ın Avrupa ve Türk-İslam dünyasında farklı şekilde yaşandığı ve bu farkların tarih öğretiminde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu tez, Türk eğitim sisteminde Ortaçağ'ın anlatıldığı tarih ders kitaplarını inceleyerek, geçmişten günümüze değişen yaklaşımların günümüz öğrencilerinin öğrenme süreçlerine etkisini kayıt altına almayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AMAÇLAR VE KAPSAM

1.1. Problem Durumu

Ortaçağ, dünya tarihinin dönüm noktalarından biridir. Bu dönemde gerçekleşen siyasi, askeri, ekonomik, sosyal, dini, bilimsel ve sanatsal gelişmeler, dünya tarihinin akışını büyük ölçüde etkilemiştir. Ortaçağ, dünya tarihinin olduğu kadar özellikle de Avrupa'nın dönüşümünde önemli bir yere sahiptir ve Akdeniz havzası da bu dönüşümde büyük rol oynamaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan ders kitaplarında Ortaçağ, bu çok yönlü yapısı düşünülmüş ve yıllar içinde farklı açılardan irdelenmiştir. Bu tez, basılı ders araç-gereçlerinde bu konu işlenirken zaman içinde değişen yaklaşımları, kullanılan temaları ve anlatımda tercih edilen yöntemleri incelemektedir.

Tez kapsamında, önce Ortaçağ kısaca tanıtılmakta; ardından bu döneme dair önemli savaşlar, bilimsel gelişmeler, dinî kurumlar, sanatsal akımlar, ticari ilişkiler ve toplum düzeni gibi konulara değinen ders kitapları incelenerek karşılaştırılmıştır. İncelemeler, tarih ders kitaplarında Ortaçağ'a yüklenen anlamların eğitim programlarının değişimiyle nasıl evrildiğini ve bu evrimin eğitim üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlar.

Bu tez, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin etki alanları, Haçlı Seferleri, feodal toplum, dönemin uygarlıklarının göç hareketleri ve ticari etkileşimleri, sanatsal gelişmeler açısından Rönesans ve bilimsel gelişmeler açısından İslam'ın altın çağı gibi konuları temel olarak inceler ve tarihsel bilgilerin öğrencilere yıllar içinde nasıl aktarıldığını değerlendirir. Bu sayede çeşitli basılı kaynaklardaki yazılı ve görsel araçların öğrenmeyi nasıl kolaylaştırdığı veya bu yazılı ve görsel araçların ne derece etkili şekilde ilettiği değerlendirilir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Ortaçağ konularının ağırlıklı olarak işlendiği lise 1 ve lise 2 Tarih ders kitaplarında, Ortaçağ döneminin nasıl açıklandığını incelemenin yanı sıra, bu kitaplarda kullanılan görsel ve yazılı araçların zaman içinde nasıl değiştiğini ortaya koymaktır. Çalışma, basılı eğitim kaynaklarında kullanılan bu araçların, özellikle son yıllarda teknolojinin etkisiyle nasıl farklılaştığını kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Ayrıca bu araştırma, internet çağında büyümüş olan günümüz kuşağının, incelenen ders materyalleriyle etkileşimlerini anlamayı amaçlar. Bu bağlamda, öğrencilerin Ortaçağ gelişmelerini görsel ve yazılı araçlar yardımıyla nasıl öğrendiğini anlamlandırmaya çalışır.

Aynı zamanda, incelenen araç-gereçlerin özellikle Ortaçağ Avrupa'sının ve Akdeniz Bölgesi'nin temsilinde nasıl bir katkı sağladığını ve öğrenci algısını nasıl güçlendirdiğini değerlendirmeyi amaçlar.

Tezin bütünü ders kitaplarında kullanılan araçların önemine vurgu yaparken, teknolojinin gelişimiyle bu araçların öğrenme süreçlerine daha etkili bir şekilde entegre edilmesi için öneriler sunar. Alanyazın taraması ise, Ortaçağ'ın dünya tarihindeki önemini vurgulamakta ve ilgili ders kitaplarının bu dönemi öğretmeyi kolaylaştırmaya ve bilgileri pekiştirmeye yönelik oynadığı rolü gösterir. Sonuç olarak, Türkiye'deki tarih ders kitaplarında Ortaçağ'ın yazılı ve görsel temsillerini çözümleyen bu araştırma, eğitim alanında önemli bir katkı sağlama potansiyeli taşır.

Çalışmada ele alınan MEB onaylı ders kitaplarında, üç araştırma sorusuna yanıt aranmaktadır:

1. İncelenen ders kitaplarında hangi uygarlık ve kültürler yer verilmektedir?
2. Bu uygarlık ve kültürler hangi yönleriyle ele alınmaktadır? (örneğin, savaş, siyaset, din, müzik, edebiyat, felsefe, sağlık, hukuk)
3. Ortaçağ'da Akdenizin coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel önemi nasıl yansıtılmıştır?

Bu araştırma soruları doğrultusunda elde edilen bulgular, Ortaçağ'ın ders kitaplarındaki sunumunu, Avrupa'nın ve özellikle Akdeniz Bölgesi'nin tarihsel bağlamdaki yerini detaylı bir şekilde ortaya koyacaktır.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu tez; Ortaçağ'ın başlangıcı, Hristiyanlık ve Kilise, Ortaçağ'da sanat, bilim, ticaret, devlet yapısı ve toplum yapısı gibi temel konuları kapsamaktadır. Bu konular, tarih ders kitaplarında öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemek amacıyla çeşitli şekillerde sunulmuştur. Araştırma kapsamında, tarih ders kitaplarındaki ilgili içeriklerin yıllar içindeki değişimi incelenmiştir. Çalışma kapsamına giren konular Lise 1 ve Lise 2 seviyelerinde okutulduğundan, diğer seviyelerde okutulan tarih ders kitapları çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Çalışmada 1941-2024 tarihleri arasında yayımlanmış bulunan toplam 10 adet ders kitabı incelenmiştir ki bunlar 1941, 1976, 1987, 1990 (2 adet), 1994, 1995, 2009, 2017 ve 2024 yıllarında yayımlanmış kitaplardır.

Araştırmanın kapsamı, Türkiye'deki tarih ders kitaplarının tamamını değil, Ortaçağ'ın işlendiği bölümleri içermektedir.

Bu çerçevede, öğrencilerin tarihsel olaylar ve kültürel değişimlerle ilgili neden-sonuç ilişkilerini anlamalarına katkı sağlayan yazılı ve görsel araçların işlevi incelenmektedir. Böylelikle gençlerin Ortaçağ tarihi ve coğrafyası ile etkileşim biçimleri ortaya konarak, incelenen araç-gereçlerin öğrenmeyi pekiştirme sürecine nasıl yardımcı olduğunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, Ortaçağ Batı dünyası ve Akdeniz'in ülkemizde okutulan ders kitaplarında ne derece yer aldığı, hangi konuların, kişilerin ve olayların öğrencilere aktarılmaya çalışıldığının kayıt altına alınması hedeflenmektedir.

Bu araştırmanın sınırlılıkları arasında, basılı kaynaklar incelendiği için, dijital araç-gereçlere yer verilmemesi sayılabilir. Ayrıca, araştırma Türkiye'deki tarih ders kitaplarıyla sınırlı tutulmuş olup, diğer ülkelerin ders kitapları kapsam dışında bırakılmıştır. Elde edilen bulgular, görsel ve yazılı araçların ders kitaplarındaki rolünü değerlendirmek için önemli bir temel sunar.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmanın temel hipotezine göre, Türk eğitim sisteminde kullanılan lise tarih ders kitaplarında Ortaçağ'ın, özellikle Avrupa'nın, kavramsallaştırılması, görsel ve yazılı araçlar yoluyla öğrencilerin öğrenme deneyimlerinde etkili olmaktadır. Bu araştırmanın varsayımı, tarih ders kitaplarında Ortaçağ'ın Avrupa odaklı bir şekilde sunulmasının öğrencilerin tarihsel olayları kavramalarını ve kültürel bağlamda anlamalarını etkilediği yönündedir. Ayrıca, kullanılan araçların günümüz teknolojisine uyarlanmış olması, öğrencilerin materyallerle etkileşim kurma biçimlerini ve tarih bilgisi edinmelerini de şekillendirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖĞRETİMİ, ORTAÇAĞ VE AKDENİZ

Tarih boyunca gerçekleşen küresel çapta gelişmeler ve olaylar çağ açıp çağ kapatmıştır. Ancak tarihi dönemlere ayırmak pek de kolay değildir. Örneğin, Ortaçağ başlangıç ve bitiş tarihleri konusunda araştırmacılar hemfikir değildir. Kimi kaynaklar net bir tarih kabul ederken kimisi bu tarihlerin kesin olmadığını belirtir. Çağlayan (2024) “Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesi meselesi ilk kez XV. yüzyılın meşhur İtalyan hümanistleri Leonardo Bruni (Aretino) ve Flavio Biondo tarafından eserlerinde “Orta Çağ” (Latince Medium Aevum) terimi kullanılarak gündeme getirilmiştir.” (s. 130) Demekle birlikte “Orta Çağ’ın ne zaman bitip Avrupa için Yeni Çağ’ın ne zaman başladığı sorusunun sadece kronolojik değil aynı zamanda metodolojik bir sorun” olduğunu da ortaya koymaktadır (s. 139). Bu bölümde üzerinde çalışılmış olan Ortaçağ araştırmaları derlenmiştir. Öncelikle tarih dönemleri ve Ortaçağ zaman aralığı hakkında görüşler incelenmiştir. Ardından Ortaçağ’ın Türkiye’de ve dünyada nasıl tanıtıldığına dair araştırmalar sunulmuştur. Son olarak Akdeniz Bölgesi’nin tarih boyunca oynadığı roller ile Akdeniz kültürünün çeşitli kitaplardaki temsili sunulmuştur.

2.1. Tarihi Dönemler

2.1.1. Tarih nedir?

Sosyal bilimlerin bir alt dalı olan tarih, geçmişte gerçekleşen olaylar veya bu olaylar hakkındaki belgelere dayanan verileri inceleyen bir disiplindir. Güvenilir belgelere veya geçerliliği kabul edilebilir kaynaklara dayanmayan geçmiş olaylar, tarih biliminin ilgi alanının dışında kalır. Bir terim olarak *tarih*, hem geçmişte gerçekleşmiş insan ve toplum olaylarını hem de bu olayları sistematik olarak inceleyen tarih biliminin kendisine işaret eder. Tarih terimi açıklanırken üç temel kavrama dikkat çekmek gerekir: *historia* (araştırma ve inceleme), *tevarih* (olayların yazılı kaydı) ve tarih felsefesi kapsamındaki *resgestae* (gerçekleşmiş olaylar) (Tarz- 1 Tarih, 2021). Bu bağlamda, tarih bilimi, yalnızca geçmişin bir kaydı değil, aynı zamanda bu olayları sorgulayan, karşılaştırmalar yaparak tahlil eden ve insanlık için anlamlandırmaya çalışan bir alandır. Bununla birlikte, tarih disiplininde yeni bakış açıları ve yaklaşımlar zamanla ön plana çıkmaktadır. Eskiden, tarih, geçmiş çağlar arasında ilerleyen ve zaferle sonuçlanan bir gelişim olarak görülüp, özgürlüğe doğru giden bir yol olarak değerlendirilirken, bugün ortak tecrübeler ve daha dar kapsamlı incelemeler öne çıkmaktadır (Ruby, çev. Yediyıldız, 1991, s. 1). Büyük, evrensel anlatılar yerini biyografik çalışmalar, olayların sınırlı tahlilleri ve belirli konulara dair ufak çaplı incelemelere bırakmaktadır. Artık, beşerî eylemleri ve onların sonuçlarını, evrensel bir akış fikri altında

incelemektense onları çözümlemek tarih biliminde daha değerli görülmektedir. Bu değişim, sadece geçmişteki eylemleri değil, aynı zamanda karmaşık insan ilişkilerini ortaya sermektedir.

2.1.2. Ortaçağ nedir?

Ortaçağ, yaygın olarak kabul edilen tanımına göre Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında doğu ve batı olarak ayrılmasıyla başlar ve II. Mehmed'in İstanbul'un fethiyle sona erer. Bir diğer açıdan ise Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Karolenj Rönesansı arasındaki dönem olarak tanımlanabilir (Eco, 2014). Avrupa açısından 5. ve 6. yüzyıllar Avrupa tarihinde oldukça karışık bir dönemdir. M.S. 476'da köle ve serf ayaklanmalarıyla iyice güçsüzleşen Batı Roma İmparatorluğu, bir yandan barbar kavimlerin saldırısı altındayken diğer yandan iç isyanlarla iyice zayıflamıştır (Gül, 2009). Köleliğin sona ermesi ekonomik ve sosyal açıdan önemli bir adımdır. 7. yüzyılda Franklar, İtalya, İspanya ve Almanya'da siyasi düzeni sağladılar. Kilisenin desteği ile mümkün olan bu siyasi başarı Ortaçağ'ın en önemli olaylarından biridir. Karolenj İmparatorluğu ise kurulduğu 9. yüzyılda ekonomik ilerlemeler kaydetti ancak bu ilerleme kalıcı olmadı. Bundaki en büyük etken Charlemagne'ın ölümü ile tetiklenen siyasi karmaşa olmuştur (Musul, 2020, s. 140). Özetle, Ortaçağ, Roma İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla başlayan, Avrupa'da siyasi ve ekonomik değişimlerin yanı sıra Hristiyanlık etkisi altında şekillenen önemli bir dönem olarak tarihte yerini almıştır.

Ortaçağ, kimi tarihçiler tarafından baskıcı ve karanlık, kimi tarihçiler tarafından ise aydınlanmanın başlangıcı olarak nitelendirilir. Örneğin, Gül (2009) Ortaçağ Avrupa'sında İncil'i okuyabilen ve basit hesap işleri yapabilen tek sosyal sınıfın kilise mensupları olduğunu ve bu sebeple bölgenin cehalet ve karanlık içinde olduğunu savunur. Mamafih, söz konusu yüzyılları salt karanlık veya aydınlık şeklinde değerlendirmek doğru değildir. Ortaçağ terimi ile sürekli bir korku hali, fanatizm, hoşgörüsüzlük, salgın, kıtlık ve katliamlarla dolu bir çöküş dönemi kastedilebileceği gibi, aynı zamanda bilim, felsefe ve sanat alanlarında ilerlemelerin; dini ve kültürel etkileşimlerin yoğunlaştığı; mimarinin ve edebiyatın geliştiği bir dönem de anlaşılabilir. Bu nedenle Ortaçağ, yalnızca tek bir açıdan değerlendirilmek yerine, çeşitli açılardan incelenmesi gereken bir tarihsel süreçtir. Örneğin, siyaset ve dinin iç içe geçmesine ve devlet yapılarının tutarsız kalmasına bakılırsa karanlık bir dönem gibi görünen Ortaçağ, Umberto Eco'ya göre aydınlanma dönemidir. Eco, *Ortaçağ 1. Cilt (Barbarlar & Hristiyanlar & Müslümanlar)* adlı ünlü eserinde bu aydınlanma dönemine geçiş sürecini açıklarken Almanya ve Saksonya'nın, Norman ve Macar saldırılarıyla geçen kanlı bir devirden çıkıp sosyal yapıda olağanüstü gelişmeler kaydettiğini ifade eder. Savaş yorgunu bir toplumken monastik kültürün yaygınlaştığı ve kadın

rahibeler tarafından temsil edildiği okullar bu dönemde kurulmuştur. Yine onun deyimiyle:

Ortaçağ'ın hayata bakışı sadece iç karartıcı bir bakış değildi. Ortaçağ'da romanesk kilise alınlıklarının şeytanlarla ve cehennem işkenceleriyle dolup taşıdığı, bu çağın Ölümün Zaferi'ne dair imgeler açısından zengin olduğu, tövbe-kârların geçit alaylarının 1000 yılından önceki dönem nispeten karanlık sayılabilir, çünkü Avrupa'yı sarsan Barbar akınları Roma Uygarlığı'nı yavaş yavaş çöktürmüştü. Altyapı tahrip edilmiş, madencilik ve tarım gibi temel beceriler ihmal edilmişti. Özellikle 1000 yılı sonlarına doğru veya Charlemagne'ın feodal reformlarına kadar geniş tarım alanları yeniden ormanlarla kaplanmış durumdaydı (Eco, 2014, s. 13).

Yine de Avrupa kültürünün kökenlerini incelemek istediğimizde, günümüzde de kullandığımız dillerin “karanlık” olarak tanımlanan yüzyıllarda gelişmeye başladığı, Roma-Germen uygarlıkları ile Bizans Uygarlığı'nın bu dönemde oluştuğu ve hukuki yapıların yine bu dönemde köklü değişimlere uğradığı görülmektedir.

2.2. Ortaçağ'da Görülen Gelişmeler

2.2.1. Ortaçağ'da Felsefe ve Din

Bilim ve din arasındaki ilişki, insanlığı eski çağlardan beri meşgul eden bir mesele olarak, hiçbir zaman tamamen çözüme kavuşturulamamıştır (Adıvar, 1987). Yüzyıllardır toplum içinde yaşayan insanlar, toplumsal yaşamın anlamını ve ideal toplumun özelliklerini bu dönemde tartışmaya başlamışlardır. Doğüstü bir güce veya bir dine inanan insanlar, inancın anlamını ve ibadet etme ihtiyacının nedenlerini sorgulamaya yönelmişlerdir. Bu düşünceler, şüphesiz ki felsefenin doğuşuna katkıda bulunan unsurlardan biridir (Küçük, 2015, s. 43). Zaman içinde bilim alanlarının artması uzmanlaşma gereksinimi doğurmuş, din ile bilimin ayrımı keskinleşmiştir.

Ortaçağ boyunca felsefe ve din arasında ciddi miktarda etkileşim söz konusudur. Hristiyanlık dünyasında beşinci ve altıncı yüzyıllarda bu iki disiplinde ortak düşünceler üretilmesine rağmen Hristiyan düşünürler kendilerini filozof olarak tanımlamamıştır. Özellikle on üçüncü yüzyıldan sonra inanç tartışmaları felsefî bir kimlik kazanmış ve akademik çalışmalarda yer edinmeye başlamıştır. Ancak bu süreç dini otoritelerin tepkilerini doğurmuş ve krizlere neden olmuştur (Bingöl, 2023, s. 66).

Kurucusu Fârâbi olan İslam felsefesinin ayrı bir disiplin olarak kendini göstermesi antik dönem bilimsel eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesiyle başlamıştır (Aydınlı, t. y.). Ortaçağ İslam dünyasında felsefenin temelleri, Aristoteles'in eserleri, araştırmaları ve bazı Yeni- Platoncu yorumları doğrultusunda atılmıştır.

İslam filozofları, Aristoteles'in bilimler sınıflandırma geleneğini benimseyerek felsefeyi iki ana dala ayırmışlardır. Bunlardan birincisi; metafizik, matematik ve doğa bilimlerini içeren teorik felsefedir. İkincisi ise ahlak, ekonomi ve siyaset gibi konuları içeren pratik felsefedir (Başaran, 2021, s. 172). Teorik felsefe, insan iradesinden bağımsız olarak var olan gerçeklikleri inceleyen bilimleri kapsarken pratik felsefe, insan iradesi ve eylemleriyle şekillenen alanları inceler.

2.2.2 Ortaçağ'da Bilim ve Kültür

Ortaçağ'da bilim ve kültürel gelişim, özellikle dönemin başlarında Avrupa'da büyük bir duraklama dönemine girmiştir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte şehir hayatı gerilemiş, eğitim kurumları zayıflamış ve bilimsel çalışmalar sınırlı bir grup filozof tarafından ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Antik dönemlerden miras kalan eğitim sistemleri, büyük ölçüde korunmuştur. Gramer, mantık, retorik, aritmetik, geometri, müzik ve astronomi olarak yediye ayrılan ve “yedi özgür sanat” adı verilen temel bilgi dalları, bu dönemde de eğitim ve öğretimde kullanılmaya devam edilmiştir (Başaran, 2021, s.176). Bu durum, bir yandan entelektüel düşüncenin Avrupa'daki devamlılığını sağlarken, diğer yandan da sonraki yüzyıllarda gerçekleşen Rönesans akımına zemin hazırlamıştır. Umberto Eco, bu konuyu şu sözlerle açığa kavuşturur:

Ortaçağ sonlarına doğru klasik kültür özellikle edebiyat, tarih ve hitabet alanlarında ön plana çıkmıştır. Örneğin “Trubadur şiirinden Kral Arthur'u konu alan romanlara, *Nibelungen Destanı*'nda *Cantar de mio Cid'e* (*Efendimizin Şarkısı*) ve *İlahi Komedy*a kadar tüm zamanların en büyük edebiyat şaheserleri yeni konuşma dillerinde doğmaya başlar. Üniversiteler kurulur, sanat ve teoloji fakültelerinde Petrus Abelardus, Albertus Magnus, Roger Bacon ve Thomas Aquinas gibi büyük âlimler ders verir.” (Eco, 2014, s.18).

Rönesans öncesi Avrupa'daki sosyal kurumlar zayıf düşmüşken, Doğu'da bambaşka bir Ortaçağ yaşanmaktaydı. Emevî ve Abbasî devletleri yayılmacı politikalar sonucu Hint, İran, Türk ve Yunan kültürü gibi pek çok kültürle temas etmiş, bu etkileşimden hareketle zengin bir sosyal yapı ve gelişmiş bir bilimsel bakış ortaya çıkmıştır. Çok sayıda eser Arapçaya çevrilmiş, matematik ve tıp alanlarında muazzam çalışmalara imza atılmıştır (Başaran, 2021, s. 176). Örneğin, bu dönemin önemli bilim insanlarından Birunî ve İbn Sîna'nın eserleri günümüzde de önemini korumaktadır. Starr (2023), Birunî'nin Dünya'nın çevresini 16. yüzyıla kadar kimsenin yapamadığı bir hassasiyetle ölçtüğünü, hatta Kuzey ve Güney Amerika'nın varlığını öngördüğünü belirtmektedir. Ayrıca, İbn Sîna'nın tıp alanındaki eserlerinin Avrupa, Orta Doğu ve Hindistan'da altı yüzyıl boyunca temel eser olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.

Tarih boyunca eğitimin insanın karakterini ve toplumdaki yerini belirleyen temel unsurlardan biri olduğu düşünülmüştür. Eğitimli insan, klasik idealin bir yansıması olarak kabul edilmiş, Rönesans Dönemi'nde kültürlü ve kibar birey anlayışı ortaya çıkmıştır. Ortaçağ ilahiyatçıları Yunan filozofların mirasını canlı tutmuş, inançlı yaşam ve ibadetler konusunda felsefi bakış açılarını kullanarak yeni ve yaratıcı bir külliyyat oluşturmuşlardır (Bingöl, 2023, s. 66). Bu gelişmeler, eğitimin bireyi topluma kazandırmadaki önemini farklı dönemlerde farklı şekillerde vurgulayan süreklilik içinde değerlendirilmiştir.

2.3. Tarih Öğretimi ve Ortaçağ

2.3.1. Tarih Dersinde Ortaçağ'ın Yeri

Tarih öğretiminde Ortaçağ konusunun işlenmesi sorunlu bir alana işaret etmektedir çünkü her şeyden önce karanlık olarak nitelenen Ortaçağ Türk-İslam dünyasında ilk gözlemvlerinin kurulduğu, ilk mekanik robotun yapıldığı, ilk üniversitelerin açıldığı ve pek çok bilimsel ilkin gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur (Aslan, 2013, s. 40-41; Sezgin, 2008; Topçu & Karatekin, 2017, s. 2129). Doğu'da durum böyleyken, Batı Ortaçağ'ı da, her ne kadar Türk-İslam dünyasıyla yarışacak nitelikte olmasa bile, ilk üniversitelerin kurulduğu ve bilimsel tartışmaların yapıldığı bir zaman dilimine işaret eder.

Ortaçağ, Batı'da siyaset, din ve meşruiyet ilişkisini, onun ardından gelen modernleşmeyi ve onu da takip eden Aydınlanma Hareketi'ni anlayabilmek için "Batı Avrupa'da Ortaçağ sürecinde feodal siyasal sistemi ve onun meşruiyet kaynağını, dinin bu dönemdeki "ilahi otorite" üzerinden meşruiyet kaynağı olması, sonrasında ise Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreci ile birlikte meşruiyet kaynağının "akıl" üzerinden inşa edilmesini de irdelemek gerekir (Yahşi, 2023, s. 1021). Bütün bunlar Ortaçağ'ın öğrenilmesi ve öğretilmesinin ne denli önemli olduğunu gözler önüne serer. Ortaçağ'ın modernleşme ve Aydınlanma ile doğrudan ilişkisinin yanı sıra İslam dünyasında yaşanan ve Batı'ya tesir eden bilimsel gelişmeler de düşünülünce Ortaçağ öğretiminin önemi bir kez daha çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle:

Orta Çağ, Yunan Roma kültüründen sonra gelerek, Aydınlanma Çağı'na kadar uzanan yaklaşık bin yıllık bir dönemi kapsar. Orta Çağ şüphesiz Antik Çağ ile Rönesans arasında bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. Dolayısıyla hem önceki dönemden farklıdır hem de bir sonraki dönemin hazırlayıcısıdır. Orta Çağ'ın başlangıç dönemini belirleyen en önemli etken şüphesiz Hristiyanlık dininin doğuşu olmuştur. Fakat Orta Çağ düşünce sistemini belirleyen tek etken yalnızca Hristiyanlık dininin dogmaları değildir. Orta Çağ düşüncesi incelenmek istendiğinde bu dönemdeki bilimsel çalışmaların siyasi, toplumsal olayların teknolojik gelişmelerin ve Antik Çağ düşüncesiyle İslam Dünyası'nda yapılmış çalışmaların da birer faktör olarak ele alınması gerekir (Rukancı&Anameriç, 2004, s. 170).

Ortaçağ'ı sadece tarihsel kişi ve olaylar zemininde ele almak doğru değildir çünkü her dönemde olduğu gibi Ortaçağ'da da tarihi oluşturan tek etmen savaşlarla ifade edilen siyasi tarih değildir. Her dönem ve çağda olduğu gibi Ortaçağ'da da insanlar günlük yaşamlarına, yeme içme, sohbet etme, ürün yetiştirme ve satma, hayvan besleme ve satma, eskiyen, yıpranan giysi ve eşyalarını onarma, cinsel ilişkiye girme, evlenme, boşanma, çalışma ve dinlenme gibi sayısız faaliyetlerde bulundukları muhakkaktır. Bütün bu faaliyetlere karşı Ortaçağ insanının bizler için belki de en önemli faaliyeti, onların yaşamını bizlere aktarmalarını sağlayan yazı ve düşünme sistemlerini geliştirdikleri eğitim ve öğretim faaliyetleridir. Başka bir deyişle:

Erken Orta Çağ'da temel bilimlere önemli ölçüde katkıda bulunulmamış, önemli başarılarla ulaşılan doğa felsefesi üzerine yoğunlaşmış ve bu dönemde Yunan-Arap (İslam) bilgisinin bir mirasa dönüştürülmesi amaçlanmıştır. 12. yüzyılda Aristoteles'in çalışmaları, Latince ve Fransızcaya çevrilerek okutulmaya başlanmıştır. Bu çeviriler Orta Çağ üniversitelerinde temelde mantık ve doğa felsefesinden oluşan eğitim programlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mantık ve doğa felsefesi gibi dersler Batı Avrupa Orta Çağ üniversitelerinde sürekli olarak yaklaşık 450-500 yıl okutulmuştur. Paris, Oxford gibi büyük üniversitelerin Fen Fakülteleri'ndeki ders programlarında ise tıp, din bilim (teoloji) ve hukuk dersleri önemli ölçüde yer almıştır. Yüzyıllar boyunca doğa felsefesi, geometri ve astronomi doktora ve master düzeyinde temel eğitim programında yer almıştır" (Rukancı&Anameriç, 2004, s. 179).

2.3.2. Tarih Öğretiminde Ders Kitaplarının Önemi

Eğitim ve öğretim yalnız Ortaçağ'ın sorunu değildi elbette. Geçmişten aldığımız bilgileri geleceğe taşımakta, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin ve bu faaliyetlerin devamında önemli rol oynayan ders kitaplarının yeri ve önemi günümüzde de çok büyüktür. Kaya'ya (2010) göre, algılama hız ve kapasiteleri yaşlılara oranla daha fazla olan gençler toplumun ders kitaplarının içeriklerini de hızla kavrama gücüne sahiplerdir.

Ders kitapları, kolay ulaşılabilen, işlevsel ve en sık başvurulanan eğitim araç gereçlerinden biri olduğundan okulda öğrencinin direkt olarak bağlantı kurabildiği bilgi ve kültür kaynağının da temel araçlarından birisidir. Ders kitaplarının öğrenciye davranış ve hedefleri kazandırma, kılavuz olma, öğrencinin hazır bulunuşluğunu artırma, eğitim sürecinin gelişimine aynı zamanda kültürel seviyesini arttırma gibi işlevleri vardır (Bulut, 2008, s. 14). Sosyal bilgiler ders kitaplarında öğrencilere ve dolayısıyla tüm topluma rol model olabilecek bilim insanlarını ve onların yapmış oldukları bilimsel çalışmaları inceleyen Topçu ve Karatekin (2017), Ortaçağ Batı dünyasından Johannes Gutenberg, Nicolaus Cusanus ve Machiavelli gibi çok az sayıda bilim insanına yer verdiğini ancak bu kişilerin çalışmaları hakkında yeterli ve doyurucu bir bilgi sunmadıklarını göstermişlerdir.

Ders kitaplarında büyük ölçüde Türk tarihi merkezli bir anlatı benimsenmiş olsa da Avrupa

ile ilgili konularda hâlâ Avrupamerkezci yaklaşıma kayıldığı fark edilmiştir. Ders kitaplarında Avrupamerkezci modellere iltifat edilmemekle birlikte, Avrupa'nın 12. yüzyıldan başlayan "büyük kesintisiz ilerleyişine" ilişkin genel bir kabulün ifadelere yansıdığını görülmüştür (Şimşek, 2013, 193). Bu açıdan bakıldığında, tarih ders kitapları, anlattıkları ya da betimledikleri tarihi dönemlerin gerçekten ne olduklarını değil aslında yazarların bugünden geçmişe bakışlarına etki eden ideolojik görüşlerinin bir ürünüdür. Böylesi bir bakış açısı aslında bize dün ve bugün nasıl olduğumuzu, olaylara ve kişilere nasıl baktığımızı aktaran metinlerdir. Demircioğlu'na (2013) göre tarih ders kitaplarının yazımı ve öğrencilere sunumu aslında toplumsallaşmayı, hâkim ideolojilerin istedik davranış ve düşünce değiştirme amaçlarına uygun olarak geliştirilmiş önemli metinlerdir:

Tarih ders kitapları, okutuldukları toplumun politik tercih ve değerlerini yansıtmaya açısından da bir politik hafıza unsuru ve bellek bankası olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ilaveten, bu materyaller, bir yandan farklı toplumlara ait önemli ve seçilmiş tarihsel bilgiyi sunarken, diğer yandan da öğrencilere hâkim kimlik anlayışını aktarmayı ve onları sosyalleştirmeyi de hedeflemektedir. Başka bir deyişle tarih ders kitapları, iktidarlarca hazırlanan tarih öğretim programları ışığında, öğrencilerin değer, inanç, kişilik ve hayata bakış açılarının şekillenmesinde anahtar rol oynayan materyallerdir. (Demircioğlu, 2013, s. 121).

Çoğu öğrenci için tarih dersi zordur. Ezbere dayandırıldığı için daha sonra anımsanması güç bir ders olarak sıklıkla ifade edilir. Tarih öğrenmenin önemi düşünüldüğünde bu dersin öğrenciye ecdadının yaptığı kahramanlıkları, onur ve gurur verici eylemleri öğrendiği ve ülkesinin mevcut ve sonraki zamanlarının temellerini inşa ederken bu bilgilere ihtiyacı olduğunu hissettiren bir anlayışla ders kitaplarımızın hazırlanması önerisinde bulunulabilir (Hali, 2004, s. 164). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarih öğretimini Çapa (2002) şöyle ifade eder:

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte eğitimin her bölümünde olduğu gibi, Tarih eğitim ve öğretiminde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Atatürk dönemindeki gelişmeleri kapsayan bu bildiride, öncelikle ilk ve ortaöğretimde tarih müfredatı, tarih ders kitapları ve öğretim metotlarındaki değişim, arayışlar ve muhtelif eleştirilere yer verilmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayınlanan ders kitapları, müfredat programları ve eğitimle ilgili diğer yayınlar bildirinin temel kaynaklarını oluşturmaktadır. (s. 40)

Tarih ders kitaplarının öğrenim ortamlarında kullanılmasıyla ilgili yapılan çalışmalar yalnızca ulusal düzlemde yapılan çalışmalarla sınırlı değildir kuşkusuz. Uluslararası düzlemde yapılan çalışmalar da tarih ders kitaplarının birçok farklı yönüne dikkat çekmiş ve farklı boyutlarda değerlendirmeler ortaya konulmuştur ki bütün dünyada yapılmış bulunan çalışmaların bu tezin sınırlıkları dahilinde burada zikredilmesi elbette ki imkansızdır. Buna karşın, ülkemizden dış dünyaya doğru yola çıkarsak bazı çalışmaların Türk ve komşumuz Yunanistan'da işlenen tarih dersi kitaplarında bulunan önyargılı ifadelerle odaklanmış ve her iki ülkenin tarih kitaplarında birbirleri hakkında olumsuz (önyargılı) ifadeler bulunduğu bahisle yeni ders kitaplarının nesnel ve barışçıl olmalarını salık vermiştir (Millas, 1991).

Mezkur çalışmanın bulgularına karşın bazı araştırmacıların ortaya koyduğu alan yazın taramalarına dayanan tartışmalar ders kitaplarındaki temel sorunun belirli uluslar arasındaki farklı görüşlerde değil kitapları hazırlayıp yayımlayan şirketlerde ve kar amacını önceleyen şirketleşme faaliyetlerinde aramak gerekmektedir ancak yine de değişen ideolojik yaklaşımlar tarih ders kitaplarında özellikle Ortaçağ ve kilise gibi başlıklarda birbirlerine muhalif fikirlerle görünür olabilmektedir (Sewall, 2004) ki araştırmacıya göre “İçerik bekçileri devlet okullarında kendi çıkarlarını hizmete sokabilmek için tarihi uyarlamak amacıyla hazır beklemektedirler” (s.22). Shaw (2020), Britanya ve Polonya’da hazırlanmış tarih dersi kitaplarını incelemiş ve sonuç olarak “Tarihsel inceleme, faşist diktatörlükten demokrasiye geçişin siyasal ikliminin, propagandadan eğitim amaçlarına kadar sinema vizyonunu nasıl etkilediğinin altını çizmiştir” (s. 72) diyerek görsel araçların kullanıldığı tarih öğretimi ortamlarında bile ideolojinin ağır etkisinden dem vurmıştır. Bu başlıklara ek olarak bir Türk yazar olan Gürpınar (2013), uluslararası düzlemde yayımladığı kitap bölümünde Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında Ortaçağ Avrupasının işlenişini konu edinmiş ve ders kitaplarının Fransız örneklerinin model alınmasıyla yazıldığını belirterek ulus-devlet ideolojisinin ders kitaplarının genelinde olduğu kadar Ortaçağ’ın aktarımında da önemli derecede etkili olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak ideoloji-tarih ders kitapları bir çok ülkenin araştırmacıları tarafından ele alınmış önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ancak alanyazındaki çalışmalar elbette ki bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Aslına bakılırsa tarih ders kitaplarının özellikle kullanılan dil, öğretmenlerin onları nasıl işledikleri ve genel itibarıyla öğretim programları ile ilişkileri bağlamlarında incelenmiş bulunduğu belirtilirken Ortaçağ ve öncesi dönemin (1500 yılı öncesi), özellikle dünya tarihi temalı ders kitaplarında, ağırlıklı olarak yer almadığı öne sürülmüştür (Marino, 2011).

Tarih derslerinin öğretimiyle ilgili uluslararası alanyazının en erken örneklerinden biri olan Armstrong’un (1939) çalışmasında tarih öğretiminde ders kitaplarının kullanımının öneminden birkaç cümleyle bahsedilmekte ancak bunun yanı sıra okulca yapılan tarihi ve öğren yerlerinin gezileri ve içerikle ilgili kartpostal ve görsel araçların toplanması gibi etkinliklerin tarih öğretimindeki öneminden bahsedilmektedir. Orta ve Doğu Avrupa’daki ülkelerde deneyimlenen eğitim tarihi üzerine yapılan araştırmaların tarihçesini irdeledikleri araştırmalarında Gulczyńska, Rébay, ve Kasperová (2023) yapılan araştırmaların yöntemsel açıklığının önemine dikkat çekerek ve eğitim tarihçilerinin “tarihsel düşünce hakkında eğitim süreçleri ve aktörleri üzerine yapılacak kültürel olarak tarihsel ve söylemsel” çalışmalara duyulan gereksinimin altını çizerek.

Bu ve benzer örnekler en erken dönemde de en son zamanlarda da tarih dersi kapsamında yürütülen uluslararası düzeydeki bilimsel çalışmaların büyük kısmının yerel düzeyde planlanmış, odağının okul, eğitim-öğretim yöntem ve araçları ve yakın coğrafyadaki sorunlar olan çalışmalardan mürekkep olduğu görülmektedir.

Yine uluslararası alanyazında tarih dersi ve Ortaçağ kesişiminde yapılmış bulunan çalışmaların büyük kısmının ideolojik etkilerin ders kitaplarının içeriklerine olan etkisi üzerine olduğu bir yana, tarih ders kitaplarında Ortaçağ ile ilgili en popüler alt başlıklarının şunlar olduğu iddia edilmiştir: Aziz Patrick ve İrlanda Hristiyanlığı, Bir Ortaçağ Köyünde Yaşam, Bir Ortaçağ Kasabasının Rahipleri, Bir Ortaçağ Katedralinin İnşası, II. Henry, Müslüman İspanya, Dünyayı Çevreleyen İlk Gemiler, Meksika'daki Öncü Kişiler, ve Martin Luther (Scholl, 1978, s. 110). Tamamladığımız alanyazın taramasından çıkararak burada aktardığımız bu ve benzeri çalışmalar, uluslararası alanyazında tarih ders kitaplarının incelenmesinden oluşan makalelerin Q-endeksli başat dergilerde yer almadığını ve bu tarz çalışmaların daha yerel çalışmalar olarak görüldüğünü göstermiştir. Dolayısıyla, tamamlanan uluslararası alanyazın taramasının yukarıda verilen başlıklar altında toplanan ulusal çalışmalar olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır.

2.3.3. Tarih Dersi Öğretim Programları

2023 yılında MEB tarafından yayımlanan “Ortaöğretim Tarih Dersi 9., 10. ve 11. Sınıflar Öğretim Programı”na göre öğrencilerin aşağıdaki bilgi ve becerileri kazanmaları hedeflenmektedir:

1. Geçmişten bugüne insanlığın birikimli mirasını kavramaları,
2. İnsanlık/dünya, Türk ve Türkiye (Anadolu) tarihinin farklı dönemlerini anlamak için gereken kavram, olay, olgu, kişi ve kurum bilgilerini kazanmaları,
3. Türk, İslam ve Türkiye tarihinde rol oynamış önde gelen siyasi ve sosyal teşekküller ile önemli şahsiyetleri tanımaları,
4. Yaşadıkları toplum, ülke ve dünyanın bugünlere nasıl geldiğinin farkındalığını kazanarak, günümüzde olup bitenleri yorumlamayı ve geleceğe yönelik projeksiyonlar oluşturabilmeyi kapsayan bir tarih bilinci geliştirmeleri,
5. İnsanlık tarihi bağlamında Türk milletinin ve Türk kültürünün geçmişten bugüne serüvenini takip etmeleri ve anlamaları,
6. Medeniyetimizin dayandığı temel değerleri kavramaları, benimsemeleri ve bunları davranışlarına yansıtmaları,

7. Tarihî bir olay veya olgunun yerel, ulusal ve uluslararası boyut ve etkileşimleri olduğu konusunda farkındalık oluşturmaları,

8. Tarihî olayların, meydana geldiği dönemin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî özelliklerini yansıttığını ve bu nedenle bir olayı değerlendirirken olayın meydana geldiği dönemin koşullarını dikkate almanın gerekliliğini kavramaları,

9. Birincil ve ikincil kaynaklarda yer alan kanıtları belirleme, analiz etme, yorumlama ve değerlendirmeyi içeren tarihe özgü yeterlilik ve becerileri geliştirmeleri, edindikleri bilgilerin doğruluğunu ve geçerliliğini sorgulayarak kanıtla desteklenen çıkarımlarda bulunmaları,

10. Millî kimlik ve aidiyet duygularını geliştirerek Türkiye'nin küreselleşen dünya içindeki yerini ve rolünü kavramaları,

11. Geçmişin tarihî bilgiye dönüştürülmesi süreçlerinde tarihçilerin esas aldıkları ilkeler ile yararlandıkları yöntemleri ve kullandıkları becerileri birer yaşam becerisi haline getirmeleri,

12. Belirli bir tarihî olay veya olgunun farklı bakış açıları veya tarih görüşleri doğrultusunda çeşitli biçimlerde değerlendirilip yorumlanabileceği konusunda farkındalık oluşturmaları ve bu farklı anlayışlara saygı duymaları,

13. Toplumsal birlik ve dayanışmanın sağlanması ve sürdürülmesinin yanı sıra millî kimliğin oluşmasında ortak tarihin rolünü kavrayarak kültürel ve tarihî mirasa sahip çıkan bireyler olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır (MEB, s. 10-11).

Programın yukarıda verilen özelliklerine bakarak Tarih dersinin öğrenim ve öğretiminde sadece yazılı metinlere değil görsel materyallere de önem verildiği görülmektedir. Türkiye'deki tarih dersi öğretim programları, öğrencilerin geçmişi anlamlandırarak bugünü yorumlamalarını ve geleceğe dair planlar geliştirmelerini hedefleyen dengeli ve kapsamlı bir yapı sunmaktadır. Program hem ulusal hem de evrensel tarih anlayışını kazandırmayı amaçlayarak, tarihî olayları çeşitli açılardan inceler ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye önem verir. Millî kimlik ve aidiyet duygusunu güçlendiren, kültürel ve tarihî mirasa sahip çıkmayı teşvik eden içeriklerin yanı sıra, farklı bakış açılarına saygı ve tarihî olayların farklı yorumlarla değerlendirilebileceği farkındalığını da vurgulamaktadır. Ayrıca, birincil ve ikincil kaynakların incelenmesi gibi tarihe özgü becerilerle öğrencilerin sorgulayıcı ve analitik bir bakış açısı kazanmaları hedeflenirken, tarihî bilginin bireysel ve toplumsal düzeyde davranışlara yansması öncelikli amaçlar arasında yer alır.

Arıkan'a (2021) göre, görsel araçlar ders kitaplarında bazen bir süsleme aracı olarak kullanılırken bazen de öğrenmeyi kolaylaştırıcı, soyut olanı somutlaştırıcı işlevi ile kullanılırlar.

Buna karşın, yine Arıkan'a göre, ülkemizde 9. sınıflarda işlenen tarih dersi kitaplarında kullanılan görsel araçlar üzerine yapılan çalışmalar konuyla ilgili pek de olumlu sonuçlar ortaya koymamıştır. Ancak internet ile gitgide daha fazla süre hemhal olan gençlerin, imgelerle dolu sanal dünyadaki gezileri onların görsel araçlarla öğrenmelerine kolaylık sağlar. Bu durum Arıkan'ın kendi deyimiyle şöyle açıklanabilir:

Gittikçe daha canlı renkler ve imgelerle dolu olan görsel araçlar, diğer derslerde olduğu gibi, Tarih derslerinde de gittikçe daha fazla kullanılmaya başlamış ve geçmişte daha ziyade dekorasyon ya da süsleme amaçlı olan ve öğrencilere kazandırılması hedeflenen bilgilerle çok az bağlantısı olan resim, şema, şekil ve sanat eserleri gibi görsel araçlar günümüzde işlenen konuları besleyici, destekleyici ve zihinde somutlaştırıcı amaçlarla sıklıkla kullanılır olmuştur (Arıkan, 2021, s. 268).

Yine bu programa göre, Tarih Dersi Öğretim Programı'nın işlevsel bir biçimde kullanılabilmesi için öğretmenlerin dikkat etmesi gereken hususlar aşağıda sunulmuştur.

1. Tarih derslerinde anlamlı ve kalıcı öğrenmelerin meydana gelebilmesi için öğrencilerin bilmeleri gereken temel unsurlardan bir tanesi kavramlardır. Tarih öğretmenleri öğrencilerin ünitelerle ilgili bilgi düzeylerini tespit ettikten sonra, konu içinde temel kavramların öğretimine ilişkin uygulamalara (kavram haritaları, kavram ağları, yapılandırılmış grid, sözlük hazırlatma vb.) yer vermelidir.

2. Tarih Dersi Öğretim Programı'nda önemli şahsiyetlere de vurgu yapılmaktadır. Tarihin şekillenmesinde önemli rol oynamış bu şahısların hayat ve kariyerleri ile tarihe mal olmuş eser ve faaliyetleri programda yer alan konu ve kazanımlarla ilişkilendirilerek öğretilmelidir.

3. Öğretmenler konuların öğretiminde yer temelli öğrenmeye dayalı etkinliklere de yer vermelidirler. Bu çerçevede, öğretmen denetiminde sanal müze ziyaretleri, çevre ve okul imkânları uygun ise tarihi mekân ve müze ziyaretleri yapılmalıdır. Öğretmenler ziyaretlerin; ilişkilendirilen kazanım ve açıklamaları doğrultusunda planlanması, uygulanması ve sonuçlandırılması konusunda gerekli tedbirleri almalıdır.

4. Çeşitli kazanımlarda verilen kronolojik sıralama, öğrencilerin kronolojik düşünme becerilerini desteklemeye yöneliktir. Sıralanan olay ve olgulara ilişkin bir konu anlatımı yapılmamalı ve bunların ezberletilmesi yoluna gidilmemelidir.

5. Öğretmenler, tarih dersi ile ilgili bilgi, beceri, değer ve tutumları öğrencilerine kazandırırken sadece ders kitaplarına bağlı kalmamalıdır. Öğretmenler, sınıf düzeylerini dikkate alarak mevzuata ve kazanımlara uygun olan öğretim materyalleri (sunum, etkinlik, çalışma kâğıtları, proje, okuma parçaları ile yazılı, görsel ve işitsel biçimlerdeki birinci ve ikinci

elden tarihî kaynaklar vb.) hazırlamalı ya da EBA vb. ortamlarda var olan bu türden materyalleri derslerinde kullanmalıdır. Dijital kaynakların kullanımı hususunda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen kurallara uyulmalıdır. Özellikle, İnternet'ten indirilerek kullanılan araç-gereçlerin kullanımında intihal yapılmamalı, etik kurallara ve telif haklarına riayet edilmelidir (MEB, s. 16).

Programın yukarıda verilen özelliklerine bakarak Tarih dersinin öğrenim ve öğretiminde sadece yazılı metinlere değil görsel materyallere de önem verildiği görülmektedir. Türkiye'deki tarih dersi öğretim programı, öğrenci merkezli bir yaklaşım benimseyerek kavramsal öğrenmeyi, deneyimsel etkinlikleri ve analitik düşünme becerilerini teşvik etmektedir. Öğrencilere tarihî olayları ezberlemek yerine kavram haritaları gibi yöntemlerle anlamlandırma fırsatı sunulurken, tarihî şahsiyetlerin ve eserlerin önemi vurgulanmaktadır. Yer temelli öğrenme, müze ziyaretleri ve dijital araç-gereçlerin kullanımı gibi yöntemlerle öğrenme deneyimi zenginleştirilmekte, bu süreçte akademik etik kurallarına ve telif haklarına uyulması gerekliliği vurgulanmaktadır. Program, esnek yapısıyla öğretmenlerin çeşitli kaynak ve materyallerden yararlanmasını teşvik ederek güncel eğitim standartlarına uygun bir çerçeve sunmaktadır.

2.3.4. Tarih Öğretiminde Görsel Araçların Önemi

Eğitim-öğretim ortamlarında aktarılan yazılı bilginin görsel araçlarla desteklenmesi ya da görsel unsurlarla desteklenerek sunulması öğrencilerin bilgileri anlamasına ve sonraki adımlarda da onları kullanmasına olumlu yönde etki etmektedir (El-tigi ve diğerleri, 2006). Tarih öğretiminde görsel araçlar, geçmişte yaşanan olayları somutlaştırarak öğrencilere daha etkili bir öğrenme deneyimi sunar. Haritalar, tablolar, tarihî resimler, fotoğraflar ve dijital animasyonlar gibi araçlar, hem soyut kavramların somutlaştırılmasına yardımcı olur hem de öğrencilerin ilgisini artırır. Örneğin, bir savaşın stratejik detaylarını açıklarken haritalar kullanılabilir, ya da bir dönem hakkında bilgi verirken döneme ait fotoğraflar ve sanat eserleri öğrencilere o dönemin atmosferini hissettirebilir. Bu tür araçlar, hem tarihî olayların daha iyi anlaşılmasını sağlar hem de öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine katkıda bulunur.

Görsel araçların sınıf ortamında kullanılmasının pek çok yararları bulunmaktadır. Ekseriyetle Fleming sınıflama sisteminden yararlanılarak açıklanan görsel araçların öğrenmedeki önemi insanların görsel araçları sistematik olarak hafızalarında koruyabilmelerinde yatmaktadır (Canning-Wilson, 1999). Bu sistem temelde birbirini takip eden üç müstakil basamaktan oluşmaktadır ki bireyler bu üç sürecin sonunda görsel araçlarla sunulan bilgiyi edinerek uygulayabilecek duruma gelmektedir ki bu üç temel basamak kısaca şöyle özetlenebilir:

- Görme: Birey, ileride, görsel araç hakkında bilgi verebilmelidir. Bu yüzden, görsel aracı fark etme, anımsama, diğer görsel araçlarla olan benzerlik ya da farklılıklarını görebilme, ya da diğer bilgi türleriyle ilişkilendirebilme alt süreçlerini deneyimlemesi gereklidir.
- Değerlendirme: Birey görsel aracı incelemektedir. Bu basamakta birey aracın parçalarını tümü ile birlikte karşılaştırmalı olarak incelemekte ve sonuçlar çıkarmaktadır. Bu çıkarımlar tanımlama, yargıya varma, değerlendirme gibi süreçleri içerebilmektedir.
- Sentezleme: Bu basamakta birey eski eğitim-öğretim deneyimleriyle yeni görsel araçlı öğrenmesine dayanan bilgi ve görüşlerini bir araya getirerek genelleyebilmekte ve edindiklerini uzun süreli belleğinde korumaya başlamaktadır (akt., Arikan, 2009, s. 3-4).

Özdemir (2019) infografik tasarımın tarih eğitiminde kullanılmasının, öğrencilerin derse karşı motivasyonunu arttırdığını, süreci daha ilgi çekici ve eğlenceli hale getirdiğini gözlemlemiştir. Tarih öğretmenleri ile yürütülen bu araştırmada elde edilen bulgular bu varsayımı destekler niteliktedir. Öğretmenlerin birçoğu derste materyal eksikliği bulunduğunu ve ders kitabının görsellik, ilgi çekicilik, bilginin sade ve düzenli olması açısından yeniden ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Tarih öğretiminde sanal müzelerin kullanılmasının etkisini incelediği araştırmasında Yıldız (2016), tarihi sanal müzelerle işleyen deney grubu öğrencilerinin tarih dersine yönelik tutumlarında ve üniteye ilişkin başarılarında anlamlı bir farklılık gözlemlemiştir. Deney grubu öğrencilerinin akademik başarılarında ve tarih dersine yönelik tutumlarında olumlu bir artış kaydedilmiştir. Yine Bayhan (2016) görsel materyal destekli etkinliklerle ders işlenen 10. sınıf öğrencilerinden oluşan deney grubunda, geleneksel yöntemler ile ders işlenen kontrol grubuna göre ders başarısının daha çok artmış olduğunu kayıt altına almıştır. Çalışma sonucunda başarı testi son test puanları açısından deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı fark oluşmuştur.

2.4. Tarih Boyunca Akdeniz

Akdeniz, Batı'da Kuzey Afrika ve Güneybatı Avrupa topraklarından başlayarak Doğu'da Mısır, İsrail ve Suriye kıyılarına kadar uzanır. Romalıların *Mare Nostrum* yani "Bizim Deniz" olarak adlandırdığı bu bölge, Sicilya, Sardunya, Girit ve Kıbrıs gibi büyük adalarla birlikte sayısız küçük adacıkları da kapsamaktadır (Aygül ve Demir, 2021, s. 241). Aynı zamanda Akdeniz, kıta sahanlığı ve kara parçaları ile güney-kuzey ve doğu-batı ekseninde genişleyen, dağlar, ovalar, akarsular ve çölleri de içine alan zengin bir fiziki coğrafya sunmaktadır.

Fenikeliler, Etrüskler, İyonlar, Mikenler, Mısırlılar, Romalılar, Bizanslılar ve Osmanlılar gibi uygarlıklar, bu bölgede yaşamış tarihsel aktörlerdir (Öztürk, 2021, s. 41). Dolayısıyla Akdeniz tarihini okumak, uygarlık tarihine dair bir incelemenin en önemli adımlarındandır. Yazının ve paranın icadı, tarımın başlangıcı, yerleşik hayata geçiş ticaret ve denizcilik faaliyetlerinin yayılışı gibi insanlık tarihine yön veren pek çok unsuru inceleyen bir araştırmacının yolu mutlaka Akdeniz'den geçmek zorundadır. Kısacası, insanlık tarihi önemli ölçüde Akdeniz kıyılarında şekillenmiştir ki bunda da Akdeniz'in tatlı ve tuzlu su rezervlerinin büyüklüğü de ayrıca önemlidir.

Akdeniz; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer aldığından, coğrafi ve kültürel açıdan oldukça zengin bir bölgedir. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış; ticaret, kültürel alışveriş ve savaşlar için stratejik bir geçiş noktası olmuştur. Hem ekonomik hem de sosyal yapıları etkileyen bu iç deniz, çevresindeki çeşitli kültürlerin kaynaşma alanı olarak tarihin farklı dönemlerinde büyük öneme sahip olmuştur. Akdeniz'in coğrafi yapısı, liman kentleri ve doğal kaynakları, bu bölgenin sadece bir geçiş noktası değil, aynı zamanda gelişmiş uygarlıkların doğup yükseldiği bir medeniyet havzası haline gelmesini sağlamıştır. Akdeniz havzasının yetiştirdiği usta yazar Halikarnas Balıkcısı'ndan aktarmak gerekirse: Bir kolu Kartaca'da, öbürü kuzeyde, Roma'da biten "Verimli Hilal", Doğu Akdeniz'i kucaklar. İşte, uygarlık şafağı, buradan dünyayı aydınlatmaktadır. Sümerler Akdeniz kıyıları için, "Deniz kenarındaki güneş bahçesi" derlerdi. Eski Mısırlılar Arşipel (Ege) adaları için "Denizin yüreğinde yaşayan insanlar" derlerdi. Sümerler yazıyı, tarım yöntemlerinin çoğunu, arabalar için tekerleği keşfetmişlerdi. Bu nedenle "Ex Oriente Lux", yani "Işık doğudan gelir" denir. (Halikarnas Balıkcısı, 1982, s. 29).

Horden ve Kinoshita'nın editörlüğünü yaptığı kapsamlı bir Akdeniz tarihi araştırması niteliğindeki eserde yer alan başlıklar bile bize Akdeniz'in tarihsel gelişimini ve bu coğrafyanın tarihsel zenginliğini anlamamızda yeterli olacaktır ki bu başlıklar arasında öne çıkanlar şunlardır:

- Tarih öncesi dönem
- Antik dönem
- Ortaçağ
- Erken modern dönem
- Modern dönem
- Postmodern dönem
- Deniz teknolojisi

- Korsanlık
- Kartagrafi (harita bilimi)
- Mağarada yaşam
- Kölelik
- Etnik ve dilsel azınlıklar
- Kutsal yer ve mekanlar
- Yahudiler
- Atlantik, Afrika, Asya ve Hint okyanusu ile olan ilişkiler (s. v-ii).

2.4.1 Akdeniz’de Sosyal Yapı

Akdeniz’in stratejik konumu, Antik çağlardan Ortaçağ’a kadar geçen sürede, bölgenin hem ticari ve askeri hem de kültürel ve bilimsel etkileşimlerin merkezi haline gelmesine olanak tanımıştır. Bu dönemde Akdeniz özellikle İslam, Bizans ve Yahudi kültürlerinin kaynaşma noktası haline gelmiş; bilgi ve fikir alışverişini sürekli kılmıştır (Eco, 2014). Akdeniz çevresindeki İslam medeniyetleri, Antik Yunan dönemine ait bilimsel eserleri koruyup yorumlayarak önemli bir çeviri ve yorum hareketi başlatmış, böylece bu eserlerin Avrupa’ya yeniden tanıtılmasına vesile olmuştur. Örneğin, Ptolemaios'un, yıldızların dünyanın farklı bölgeleri üzerindeki etkilerini ve yıldız fallarının hazırlanışını ele aldığı *Dört Kitap* başlıklı eseri, Yunanca aslından Arapçaya çevrilmiştir. Bu çeviri faaliyetleri, İslam dünyasında bilimsel çalışmaların önemli yapı taşlarından birini oluştururken Eukleides’in *Elementler* adlı matematik eserinin bazı bölümleri de Arapçaya aktarılmıştır (Aksoy Arıkan, 2020, s. 969). Bu süreçte, İslam dünyasında astronomi, matematik, tıp ve felsefe gibi alanlarda kaydedilen gelişmeler Akdeniz aracılığıyla Avrupa’ya taşınmış, Batı’da Rönesans’ın temelinin atılmasına katkıda bulunmuştur.

Bunun yanı sıra, Ortaçağ boyunca Hristiyanlık ve İslam arasındaki ilişkiler çoğu zaman gergin olmuş ve bu durum Haçlı Seferleri’ne yol açmıştır. 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar süren bu seferler, Akdeniz’in güneyinde bulunan kutsal topraklar üzerinde hâkimiyet kurmak için düzenlenmiştir. Aynı zamanda Hristiyan ve Müslüman dünyaları arasında kültürel etkileşimleri de beraberinde getirmiştir. Haçlılar, İslam medeniyetinin sanat, mimari ve askeri teknolojilerine tanıklık etmiş; bu gözlemler sonucunda Avrupa’da yeni teknikler ve estetik anlayışlar benimsenmiştir (Akyol, 2006, s. 123). Akdeniz’in üç semavi dinin ortak noktası olduğunu büyük yazarın *Altıncı Kıtta Akdeniz* başlıklı eserinden aktarmak gerekirse: “Üç büyük modern din, Akdeniz’in güneydoğusundan kaynaklanır: Musa’nın, İsa’nın ve Muhammet’in dinleri.

Akdeniz'in ana tanrıçaları değişik dillerde ayrı şekilde adlandırılırdı" (Halikarnas Balıkcısı, 1985, s. 42).

Dinler arası bu etkileşimlerin yanı sıra, Akdeniz sosyal yapısında kültürel çeşitlilik kendini güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Akdeniz liman kentleri, farklı milletlerden ve dinlerden insanların bir araya gelerek barış içinde yaşadığı yerler olarak ün kazanmış, ticaretin etkisiyle bu kentlerde çok kültürlü bir yapı oluşmuştur. Farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşaması, her kesimin kendi kültürel özelliklerini korurken, aynı zamanda ortak bir Akdeniz kimliği geliştirmelerine de zemin hazırlamıştır. Akdeniz ruhu, güneyin yaşam tarzı, sıcakkanlılık, misafirperverlik, iş yapmayı pek sevmeyen, bohem hayat tarzı gibi kavramlar, Akdenizlilik kimliğiyle ilişkilendirilmiş ve popüler kültürde kendine giderek daha fazla yer bulmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Akdenizlilik kimliği, Antik Çağ'da Yunan, Mısır, Etrüsk ve Roma gibi büyük medeniyetlerde birleştirici bir unsur olarak görülürken, günümüzde ise daha karmaşık, belirsiz ve üzerinde fikir birliğine varılamayan bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Öztürk, 2021, s. 46). Bu yönüyle Akdeniz, Ortaçağ boyunca din, bilim ve kültür alanlarında hem çeşitlilik hem de etkileşim zenginliği sunan bir sosyal yapı olarak öne çıkmıştır.

2.4.2 Akdeniz'de Siyasi Yapı

Ortaçağ'da Akdeniz, Hristiyanlık ve İslam dünyalarının sınırlarında yer alan bir güç mücadelesi sahnesine dönüşmüştür. Kilise'nin siyasi gücü bu dönemde, özellikle Batı Avrupa'da giderek artmıştır. Örneğin Kilise'nin Haçlı Seferleri çağrısı Hristiyan dünyasında büyük bir yankı uyandırmış ve çeşitli krallıkların ortak bir düşmana karşı birleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Kilise'nin gücü, sadece dinsel bir otorite olarak değil, siyasi kararları ve askeri organizasyonları yönlendiren bir yapı olarak kendini göstermiştir (Koca, 2017).

Akdeniz bölgesindeki imparatorlukların güç mücadelesi, özellikle Bizans ve İslam imparatorlukları arasındaki çatışmalarla şekillenmiştir. Bizans İmparatorluğu, Akdeniz'in doğusunda hâkimiyetini korumaya çalışırken, bu süreçte Bizans İmparatorluğu, Batı Avrupa'dan yardım alarak Doğu Hristiyanlığını korumaya çalışmış ve bu yardımlar, Haçlı Seferleri'yle doruğa ulaşmıştır (Dumlupınar Alican, 2019, s. 511-512).

Akdeniz ticaret yolları, savaşlar ve dini çekişmelerin gölgesinde bile önemini korumuş; bölgede yeni liman şehirlerinin doğmasına ve ekonomik etkileşimin sürmesine olanak tanımıştır. Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan şehir devletleri, Akdeniz ticaretinin ana aktörleri haline gelmiş, hem Batı Avrupa hem de İslam dünyasıyla ticari bağlarını kuvvetlendirmiştir. Bu şehir devletleri, İslam dünyasıyla ticaret anlaşmaları yaparak ekonomik kazançlarını arttırmış; aynı zamanda Haçlı Seferleri sırasında hem Hristiyanlara hem de Müslümanlara hizmet vererek tarafsız

bir ekonomik güç oluşturmuşlardır. Örneğin, 13. yüzyılda Venedikliler, Memlûk Sultanlığı ile ticaret yaparak Doğu'dan Avrupa'ya ipek, baharat ve diğer lüks malları taşımış; bu durum, Akdeniz'in ekonomik önemini pekiştirmiştir.

Savaşlar, Akdeniz'deki siyasi yapının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. İber Yarımadası'nda Müslüman Endülüs Emevi Devleti ile Hristiyan krallıklar arasında süregelen savaşlar, Akdeniz'in batısında güç dengelerini sürekli değiştirmiştir. Endülüs'ün çöküşü ve Reconquista (eski toprakları geri almak) süreci, İslam hâkimiyetinin Batı Akdeniz'den çekilmesine yol açarken, bu durum Hristiyan krallıklarının bölgedeki etkisini arttırmıştır. Akdeniz'in doğusunda ise Bizans'ın toprak kayıpları ve Selçukluların ilerleyişi, bölgedeki güç dengelerini İslam dünyası lehine değiştirmiştir (Demirkant, 1997).

Son olarak, Akdeniz'deki siyasi yapı, yalnızca askeri ve dini çekişmelerle değil, ticari ilişkilerle de şekillenmiştir. Bölgedeki ticaret, Batı Avrupa'daki Hristiyan krallıklar ve İslam dünyası arasındaki kültürel etkileşimi beslemiş; aynı zamanda savaşın getirdiği yıkımlara rağmen bu iki dünya arasında bir köprü görevi görmüştür. Bu ticaret ağı, Akdeniz'in farklı kültürler arasında yalnızca bir çatışma değil, aynı zamanda da bir temas ve iş birliği alanı olduğunu göstermiştir.

2.4.3. Tarih Kitaplarında Akdeniz Temsili

Tarih ders kitaplarında Akdeniz Bölgesi'nin tarihsel rolü vurgulanmakta; öğrencilerde Akdeniz'in tarihi dönemlerdeki siyasi, kültürel ve ekonomik açılardan önemini anlamalarına katkı sağlanmaktadır. Bu bağlamda, Akdeniz'in ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu ve farklı kültürler arasında köprü rolü ders kitaplarında işlenmektedir. Coğrafya ders kitaplarında Akdeniz bölgesinde yetişen tarım ürünleri, yeryüzü şekilleri, iklim özellikleri, kültürel özellikleri ve deniz turizminin bölge ülkelerinin ekonomisine katkıları anlatılır. Örneğin, *Ortak Türk Tarihi* adlı seçmeli ders kitabında da Akdeniz'in farklı medeniyetlerin buluşma noktası olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bölgedeki Türk devletlerinin faaliyetleri ve Akdeniz üzerinden gerçekleştirilen ticari ilişkiler incelenmektedir (Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, t.y.).

Ders kitaplarında doğrudan Akdeniz Bölgesi'ni ve kültürünü anlatan ifadeler edebi eserlerdeki ilgili ifadelere oranla sınırlı kalmıştır. Bu güzide coğrafya hak ettiği değeri, edebi ve araştırma türünde yazılmış kitaplarda görür. Tarih-araştırma türünde kitaplarda Akdeniz'in temsili, yalnızca coğrafi bir alanın betimlenmesinden öte, bölgenin kültürel çeşitliliği, ekonomik önemi ve tarihsel süreçlerdeki yeri ile anlam kazanır. Örneğin, Halikarnas Balıkçısı olarak tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı, eserlerinde Akdeniz'in ruhunu derinlemesine işlerken balıkçı yaşamlarını, mitolojik unsurlar ve bölgenin doğal güzellikleriyle harmanlar.

Merhaba Akdeniz adlı kitabında yer alan 32 öykü, Akdeniz'in kültürel zenginliğini ve insanların denizle olan ilişkisini etkileyici bir şekilde yansıtır.

Braudel (2007) *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras* başlıklı eserinde, Akdeniz'in kıyı toplulukları arasında gerçekleşen etkileşimlerin yalnızca bölgesel değil, küresel ölçekli değişimlere yol açtığını belirtir. Özellikle ticaret yollarının Akdeniz merkezli gelişmesini örnek vermiştir. Braudel'in incelemeleri, Akdeniz'i yalnızca fiziksel bir mekân değil, aynı zamanda bir "uygarlık havzası" olarak tasvir eder. Bölgenin iklimi ve coğrafyası, insanların yaşam biçimlerini şekillendirmiş, tarımdan ticarete kadar pek çok alanda kendine özgü bir yapı oluşturmuştur. Yazar, Akdeniz'in hem birleştirici hem de ayrıştırıcı bir güç olduğunu vurgular; çünkü bu bölge, farklı kültürler arasındaki alışverişin olduğu kadar çatışmaların da merkezindedir. Braudel'in şu ifadeleri, Akdeniz'in tarihsel anlamını özetler niteliktedir: “Akdeniz, sadece bir deniz değil, bir dünyadır.” Bu dünya, zaman içinde değişen güç dengeleriyle şekillense de tarih boyunca merkezi rolünü korumayı başarmıştır.

Abulafia'nın *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi* başlıklı eseri bu bölgenin uygarlıklar tarihindeki eşsiz konumunu bütüncül bir bakış açısı ile gözler önüne serer. Yazar bölgenin Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasındaki kültürel alışveriş için hayati değerini yansıtır. Akdeniz'i “uygarlıkların kesişim noktası” ve “farklı kültürlerin birbirine karıştığı insanlık laboratuvarı” olarak tanımlar. Fenikelilerden Osmanlı'ya kadar uzanan bir zaman diliminde, Akdeniz'in “ticaretin taşıyıcı sütunu” olarak işlev gördüğünü ifade eder. Abulafia bölgenin coğrafi konumu ve stratejik önemini “Akdeniz, yalnızca bir sınır değil, aynı zamanda bir köprüydü; insanlar, fikirler ve mallar bu köprü'nün her iki tarafından da geçti” diyerek ifade eder. Eserde Akdeniz halklarının sosyal yapıları da incelenmiştir. Yazar “Akdeniz dünyası, çatışma kadar uyumu da besleyen bir yerd” diyerek, farklı kültürlerin bir arada yaşamasına değinir. Tarih boyunca farklı etnik ve dini grupların bulunduğu Akdeniz'in insanlık tarihini anlamak için eşsiz bir örnek olduğuna işaret eder. Böylece ders kitaplarında genellikle sınırlı yer verilen bu coğrafyanın zenginliğini akademik bir titizlikle ortaya koyar.

Akdeniz, tarih boyunca Avrupa'nın kültürel ve ekonomik olarak gelişiminde etkilidir, ancak farklı dönemlerde bu etkinin boyutları değişiklik göstermiştir. Gül (2009), *Orta Çağ Avrupa Tarihi* adlı kitabında olayları aktarırken bu bölgenin kendine has özelliklerini vurgulayan bir anlatım benimsemiştir. Örneğin, Merovenj Dönemi'nde Akdeniz'in ticaretin ve kültürel etkileşim merkezi olarak öne çıktığı, ancak Karolenj Dönemi'nde etkisinin giderek azaldığını belirtmiştir. 7. yüzyılın sonlarında Müslümanların Akdeniz çevresinde genişlemelerinin, Avrupa ekonomisinin gerilemesindeki etkenlerden biri olduğu öne sürülür.

Kültürel olarak, Akdeniz iklimine sahip bölgeler, Bizans, Yahudi ve İslam etkisiyle daha kozmopolit bir yapıya sahip olmuş, ancak kilise bu etkileşimleri “sapkınlık” olarak nitelendirerek kuzeyli toplumları daha sadık birer müttefik olarak görmüştür (s. 47). Bu da Hıristiyanlığın kuzeydeki gücünü pekiştirirken, Akdeniz’in geleneksel kültürel etkisini sınırlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu çalışma, Türkiye’deki Tarih ders kitaplarında Ortaçağ sunumunu incelemek için 1941-2024 yılları arasında yayımlanmış geniş bir kitap aralığını ele almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihini kapsayıcı şekilde seçilen bu aralık, kitapların dönemsel pedagojik ve içeriksel özelliklerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Özellikle çağdaş ders kitaplarına odaklanılmasının nedeni, yeni teknoloji ve öğretim yöntemlerinin bu kitaplarda tarihsel içerikleri nasıl yansıttığını incelemektir. Çalışmada tarafsız bir değerlendirme sağlamak için, her bir kitabın temalar, kullanılan görsel ve yazılı araç türleri, içeriklerin detay seviyesi ve pedagojik yaklaşımlar gibi kategorilerde incelendiği bir kontrol listesi kullanılmıştır. Bu liste sayesinde, Ortaçağ’ın farklı kitaplarda farklı işleniş biçimleri sistematik olarak karşılaştırılabilmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'deki Tarih ders kitaplarında Ortaçağ Avrupa'sının görsel temsillerini de incelemektedir. Çalışmada, görsellerin ders içeriklerinin somutlaştırılmasına katkısı dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yapılmıştır. Bu çerçevede yakın okuma tekniği ve karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın inceleme ve veri sağaltma sürecinde ders kitaplarında Ortaçağ başlığı ile verilen metinler ve görseller temel veri olarak kullanılmıştır. Bu yazılı ve görsel araçların anlam ve işlevlerini açıklamak amacıyla göstergebilim, imgebilim ve anlambilim kuramlarından yararlanılmıştır.

İnceleme sürecinde, incelenen araç-gereçlerin bulunduğu iletiler dikkatlice ayrıştırılmış ve bu iletiler karşılaştırılarak ders kitaplarında sunulan genel Avrupa imajı ortaya konmuştur. Değerlendirme süreci hem parçaların hem de bütünün verdiği mesajların not edilmesi ve bulguların karşılaştırılması yoluyla tamamlanmıştır. Bu süreçlerde; göstergebilim görsellerin sembolik anlamlarına, imgebilim kültürel bağlamlarına ve anlambilim görsellerin dilsel içeriklerle ilişkisine açıklık getirmekte yardımcı olmuştur. Bu yöntemlerle, görsellerin tarihsel olayları ve figürleri nasıl yansıttığı, öğrencilerin dönemin özelliklerini anlamasına ne tür katkılar sağladığı derinlemesine incelenmiştir.

3.1. Veri Toplama Aracı: İncelenen Ders Kitapları

Çalışmada incelenen ders kitapları, Türkiye’de Ortaçağ’ın tarih ders kitaplarında nasıl sunulduğunu anlamak ve araştırma sorularını yanıtlayabilmek amacıyla özenle seçilmiş, farklı yayınevleri ve yıllara ait ders kitaplarından oluşmaktadır. Bu kitaplar, Ortaçağ’ın kültürel, siyasi

ve toplumsal yönlerini yansıtmaları ve öğrenciler için bu dönemi nasıl temsil etmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ders kitapları, eğitim sisteminde temel bilgi kaynakları olarak öğrencilerin tarih algısının şekillenmesinde rol oynayan başlıca materyallerdir ve bu yüzden araştırma sorularını yanıtlamak üzere uygun veri toplama araçları olarak belirlenmiştir.

Araştırma soruları doğrultusunda bu çalışmada incelenen materyallerde Ortaçağ'ın yalnızca karanlık bir çağ olarak sunulup sunulmadığına, kültürel ve bilimsel katkıların da yansıtılıp yansıtılmadığına odaklanılmıştır. Seçilen kitaplar, Ortaçağ'ın tarihsel olaylarını, coğrafi ve kültürel öğelerini temsil ettikleri şekiller bakımından detaylı bir değerlendirme yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu ders kitapları, içerikleri dikkate alınarak, araştırmanın popülasyonunu oluşturacak şekilde belirlenmiş ve veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada incelenen ders kitapları belirli bir listeden seçilerek incelemeye alınmamıştır; çünkü ülkemizde ders kitapları genelinde ve Tarih ders kitapları özelinde karşılaşılan en büyük sorun böyle listelerin bulunmamasıdır. Aslan'a (2010) göre bu sorun tarihsel bir sorundur:

Türkiye Cumhuriyeti'nin okullarında okutulmasına izin verilen bu ilk ders kitaplarının tam bir listesi günümüze kadar hiçbir kaynakta yer almamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında okutulmuş olan ders kitaplarındaki bilgiler daha çok günümüze dek kalabilen ya da elde edilebilen kitapların iç kapaklarındaki bilgiler ile bu dönemin öğrenci ve öğretmenlerinin anılarına dayanmaktadır (s. 221).

Tablo 1

İncelenen araç-gereçlerin künye bilgileri

Adı	Yazar(lar)	BasımYılı	Yayınevi
Tarih II (Orta zamanlar)	T.T.T. Cemiyeti	1941	Ankara Maarif Matbaası
Tarih Lise II	İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman	1976	Milli Eğitim Basımevi
Tarih Lise 2	Yüksel Turhal	1987	Ders Kitapları Anonim Şirketi

Tarih Lise II	Veli Şirin	1990	Milsan Basın Sanayi A.Ş.
Tarih II	Prof. Erdoğan Merçil, BüteMerçil	1990	AS Matbaacılık ve TİC. A.Ş.- 1992
Tarih 2	Prof. DR. Kazım Yaşar Koprman	1994	Türk Tarih Kurumu Basımevi
Tarih 2	Mustafa Demirel	1995	HatiboğluYayınları
Tarih 9	Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay, Akın Sever Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Kapar, Dr. Erol Yüksek, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat ARDIÇ, Özgür BAĞCI, Süleyman Yıldız	2009	Milli Eğitim Bakanlığı
Tarih 9		2017	MEB Devlet Kitapları
Tarih 9	Komisyon	2024	MEB Devlet Kitapları

3.1. Veri Toplama Aracı: Kontrol listesi

Bu çalışmada, tarih ders kitaplarının kapsamlı bir incelemesini gerçekleştirmek amacıyla belirli kriterlerden oluşan bir kontrol listesi hazırlanmıştır. Bu liste, kitapların pedagojik ve kültürel değerlerini çok yönlü olarak değerlendirebilmek için oluşturulmuştur. Öncelikle kitapların fiziksel özellikleri göz önünde bulundurulmuş, boyut, sayfa sayısı, baskı kalitesi ve görsellerin düzenlenişi gibi unsurların öğrenci ilgisini çekme ve öğrenmeyi destekleme açısından önemi incelenmiştir. İçerik yapısına ilişkin kriterler ise konuların düzenleniş biçimi, bölümlerin sıralanışı ve başlıklandırılması gibi unsurlara dayanmakta olup, öğrencilerin bilgiyi anlamalarını ve takip edebilmelerini sağlamak amacı taşımaktadır.

Dil kullanımı, bir diğer kriter olarak belirlenmiştir; kitaplarda kullanılan dilin anlaşılabilirliği, yaş grubuna uygunluğu ve tarihsel olayların nesnel bir biçimde sunulup sunulmadığı bu bağlamda değerlendirilmiştir. Kitaplarda sunulan kültürel unsurlar da incelenmiş, özellikle tarihi olayların kültürel kimliklerle bağlantı kurarak sunulmasının öğrencilerin tarihsel dönemleri anlamaları açısından önemi göz önünde bulundurulmuştur. Pedagojik yaklaşımlar, ders kitaplarının öğretim hedeflerine yönelik stratejilerini anlamak amacıyla ele alınmış; ders planları, etkinlikler ve destekleyici materyaller gibi unsurlar bu bağlamda değerlendirilmiştir. Ayrıca, konu sonlarında sunulan sorular ve alıştırmaların öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirme potansiyeli taşıyıp taşımadığı üzerinde durulmuştur.

Görsel kullanımı, tarihsel olayların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayan unsurlar olarak incelenmiş; görsellerin, tabloların, haritaların ve dijital araç-gereçlerin etkili bir şekilde kullanımı değerlendirilmeye alınmıştır. Bu kriterler, alanyazındaki benzer çalışmalardan yola çıkılarak ve tarih eğitiminin temel amaçları dikkate alınarak geliştirilmiş, tarih ders kitaplarının eğitimsel işlevlerini ve kültürel temsil gücünü incelemek üzere gerekli görülmüştür.

3.2. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Bu çalışmada, veri toplama süreci, Türkiye’de kullanılmış bulunan tarih ders kitaplarının incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, belirlenen amaçlar doğrultusunda tarih ders kitapları, kapsamlı bir kontrol listesi kullanılarak incelenmiştir. Kontrol listesi, kitapların fiziksel özellikleri, içerik yapısı, dil kullanımı, kültürel içerik, pedagojik yaklaşımlar, alıştırmalar ve değerlendirme soruları ve görsel kullanımı kriterlerini kapsamaktadır. Bu kriterler, tarih eğitiminin temel amaçlarına uygun olarak ve alanyazında yapılan benzer çalışmalar dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Veri analizi sürecinde incelenen ders kitapları, belirlenen her bir kriter doğrultusunda ayrıntılı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Her kitap için yapılan inceleme, kitapların genel eğitimsel işlevleri ve kültürel temsil gücü hakkında çıkarımlar yapmamızı sağlamıştır. İncelemeler boyunca, her bir kriter doğrultusunda ilgili örnekler metin içinden seçilmiş, örnek alıntılar yapılarak kavram haritaları oluşturulmuştur. Bu yöntemin uygulanması, kitapların içeriklerinin pedagojik özelliklerini değerlendirmek ve içeriğin öğrenci algısına nasıl etki edebileceğini ortaya koymuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

4.1. Basım Yılı 1941: Tarih II (Ortazamanlar)

Maarif Vekilliği, Talim ve Terbiye Heyeti'nin 12.6.1932 tarih ve 11 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş ve Neşriyat Müdürlüğü'nün 83-5878 sayılı ve 19.7.1941 tarihli emriyle üçüncü defa olarak 3.000 adet basılmış olan *Tarih II (Ortazamanlar)* başlıklı ders kitabı ülkemizde uzun yıllar okutulmuş ve daha sonra yayımlanan birçok ders kitabına da örnek olmuştur. Kitabın alt başlığının “Ortazamanlar” olarak duyurulması 1940'larda okullardaki her sınıfın Tarih derslerinde belirli bir dönemi okuduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu da gösteriyor ki, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Ortaçağ'a günümüze oranla daha çok önem verilmiş ve Ortaçağ tek bir ders kitabı olarak, bir yıllık bir program olarak okutulmuştur.

Kitabın V. kısmı “Beşinci Asırda Avrupa” başlığı ve “Kavimler Muhacereti” alt başlığından oluşmaktadır. Bu kısımda aşağıdaki yan başlıklarla öğrencilerin bu kısımda edinmesi gereken bilgiler aşağıdaki konular etrafında sunulmuştur:

- Garp Germanleri: Alamanlar, Franklar, Saksonlar
- Şark Germanleri: Şark ve Garp Gotları
- Vizigotlar (Garp Gotları)
- Britanya'nın Angıl ve Saksonlar Tarafından Fethi
- Burguntlular ve Frankların Galyaya Girişleri
- Merovenj Sülalesinin Sukutu
- Frankların Ahlakları
- İspanya'da ve Afrika'da Vandallar
- Ostrogotlar, Odoakır- Garbi Roma İmparatorluğu'nun Yıkılması

Ders kitabının bu başlıklar altında planlanması kitap yazarlarının beşinci yüzyıl Avrupa'sında kavimler göçünü anlatırken döneme Avrupa'da yaşayan kabileler ve etnik gruplar ekseninde baktıklarını göstermektedir. Germanlerin Doğu ve Batı olarak iki kola ayrılması, Britanyalı Angıllar ve Saksonlar, Franklar, Vandallar ve Gotlar gibi kabilelere başlıklar ayrılması kitap yazarlarının dönemi kabileler ekseninde düşündüklerini göstermektedir. Tabii ki bu durum Kavimler Göçü'nün anlatıldığı bir üniteye tutarlılık arz eder ancak Frankların ahlâkları ve Merovenj Sülalesi'nin ortaya çıkışı gibi kısımlar dönemin sonrasında gerçekleşen tarihsel gelişmelerin aktarımına da kolaylık sağlar. Kitapta Akdeniz bölgesiyle ilgili doğrudan bilgi verilmemekle birlikte, Gotların Akdeniz memleketlerine yerleştiğinden söz edilir.

Ders kitabının incelenen kısmında Orta Asya Türkleri ile bu dönem Avrupa kavimleri arasında sürekli surette karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Hatta Avrupa kavimleri arasında da karşılaştırmalar yapılmaktadır. Örneğin, Franklar hakkında yazılan kısımda bu kavmin diğer kavimlerle olan karşılaştırması, benzerlikler üzerinde yoğun bir şekilde durularak, şu şekilde yapılır:

Krallar intihap olunduktan sonra Orta Asya'da Türk adetleri veçhile, kalkan üstünde havaya kaldırılıp ordugâhta gezdirilirdi. Kral her şeyden evvel bir kumandandı: hazar zamanında onun salahiyyeti kurultaya tahdit olunurdu; Franklar avcı idiler, dinleri Germanlerinkinin aynı idi. Frankların milli ilaçlarının başlıcaları Votan (yahut Odin), Thor (yahut (Donar) idi; bunlardan birincisi güneş diğeri gök gürültüsüdür (s. 34).

Kullanılan öğretim yöntemi doğrudan bilgi aktarımına dayalı geleneksel yaklaşım benimser. Konu pekiştirme amaçlı ünite sonu değerlendirme sorularına yer verilmemiştir. Dönemin matbaa teknolojisi dolayısıyla kitapta pek fazla sayıda görsel kullanılmamıştır.

4.2. Basım Yılı 1976: Tarih II

MEB Devlet Kitapları bünyesinde 1976 yılında basılan kitap İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından yazılmıştır. Kitap içindekiler bakımından çoğunlukla öğrencilere ulusal bir tarih anlayışı benimsetmek üzere düzenlenmiştir. Örneğin kitap İslamiyet konusuyla başlamakta ve Türk devletleri ile devam etmektedir. Diğer bir değişle tarih öğretiminin öğrencilere kimlik kazandırma işlevini vurgulamaktadır. Yalnız *Batı Orta Çağı* adlı ünite Ortaçağ Avrupa'sının dinî, siyasi, sosyal ve kültürel yapılarını ayrıntılı şekilde açıklayarak farklı hanedanlar, imparatorluklar ve ideolojik hareketler arasındaki ilişkileri sunmaktadır. İlgili ünite çok sayıda alt bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümler ve konu kapsamaları aşağıdaki gibidir:

- “Papalık”, Avrupa'daki kilise teşkilatı ile Hristiyanlık mezhep ve tarikatlarını anlatır.
- “İmparatorluk”, Avrupa'daki kavimleri ve imparatorlukları anlatır.
- “Feodalite”, adı geçen sistemin sosyal ve ekonomik dinamikleri üzerinde durur, köylülerin toprak sahipleriyle olan bağımlılık ilişkisini açıklar.
- “Orta Çağ Batı Medeniyeti”, dönemin felsefi, iktisadi ve sanatsal gelişmelerini anlatır.

- “Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu)”, kuruluşundan yıkılışına kadar Bizans’ı yöneten her bir imparator veya sülale döneminde gerçekleşen önemli olayları kronolojik sırayla verir.

Bu kitap boyunca adı geçen Ortaçağ kavimleri şöyle sıralanabilir: Gotlar, Vizigotlar (Batı Gotları), Ostrogotlar, Vandallar, ve Franklar. Bunların dışında bazı krallık ve imparatorluklar kitapta kendine nispeten geniş yer bulmuştur. Örneğin, Karolenj İmparatorluğu ve Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu. Kitaptaki anlatıma göre Karolenj İmparatorluğu adına kral Şarlman Avrupa’nın her yönüne seferler yaparak devletin sınırlarını genişletmiştir. Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu, “Karolus Magnus’un hayatta kalan tek oğlu Lui’nin krallığı zamanında iç karışıklıklar arttı. Karışıklıklar sonucunda Verdün Anlaşması ile krallık üçe bölünmüş, doğu bölgesinin idaresi Lui’ye verilmiştir” (s. 205). Saksonya Hanedanlığı’na da değinilmiş olmakla beraber özellikle Büyük Otto dönemine vurgu yapılmıştır. “I. Otto, Macarlara, Danimarkalılara ve İslavlara karşı büyük zaferler kazanmıştır. Lombardları yenerek imparatorluk tacını papanın elinden giymiştir” (s. 205). Bu gibi anlatımlarla, dönemin uygarlıklarının yaşadığı mücadelelerin Avrupa üzerindeki etkileri teşhis edilir. Bu bağlamda, kitap siyasi sınırların değişimi ve dönemin devletler arası ilişkilerine dair geniş bir perspektif kazandırmaktadır. Kitapta Akdeniz bölgesi haritalar üzerinde gösterilirken (bkz. Ek 1, Ek 2) metinde bu adın tek bir yerde yazılı olarak geçtiğini görüyoruz. “Roma kilisesinin İtalya’da, Galya’da, Dalmaçya ve Akdeniz adalarında büyük malikâneler vardı” (s.198).

Ünitenin girişinin direkt olarak Papalık ile başlamasına bakılırsa dinin o dönem için ne kadar baskın ve önemli olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle “Kilise Teşkilatı” bölümü oldukça ayrıntılı işlenmiştir. Papa’nın yetkileri ile inancın siyasetle karıştığı, imparatorların papalarla mücadelesi sonrası siyasetin de dinle karıştığı olgusu örneklerle açıklanmıştır (bkz. Ek 3). Mezheplerin doğuşu ise, kitapta anlatılan Hristiyanlık içindeki tartışmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde adı geçen bazı Hristiyanlık tarikatı ve mezhepleri şöyledir: Arianizm, Nestorizm, Monofizizm, Monotelizm, Baptistler, Metodistler, Quakerler, Mormonlar, ve St. Jean Şövalyeleri.

Kullanılan öğretim yöntemleri doğrudan bilgi aktarımına dayalıdır. Ne metinler ne de görseller öğrencinin öğrenme süreçlerine etkin katılımını teşvik edecek şekilde tasarlanmıştır. Kitap boyunca kullanılan görsel unsurlar, sayıca fazla olmamakla birlikte, anlatılan olayları somutlaştırmada etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Haritalar, imparatorlukların sınırlarını ve siyasi bölünmeleri görsel olarak destekler. Dönemin önemli kişi ve olaylarının tasvir edildiği çeşitli sanat eserleri kullanılarak hem konu pekiştirilmiş hem de dönemin sanat akımlarından örnekler verilmiştir (bkz. Ek 4). Buna karşılık, her bölümün sonundaki değerlendirme soruları, öğrencilere öğrendiklerini pekiştirme fırsatı sunar. “Avrupa’da feodalitenin meydana gelişini hazırlayan siyasi

ve sosyal sebepler nelerdir?” gibi sorularla, tarihî olayların analitik bir yaklaşımla değerlendirilmesi sağlanmaktadır.

4.3. Basım Yılı 1987: Tarih Lise 2

1987 yılında Ders Kitapları Anonim Şirketi tarafından basılan ve İzmir Atatürk Lisesi Tarih Öğretmeni Yüksel Turhal tarafından yazılan *Tarih Lise 2* adlı ders kitabı, dönemin yenilenen müfredat programına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu kitap, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1984 tarihli kararıyla ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

Ortaçağ kitapta yalnızca *Ortaçağ'da Avrupa* adlı üniteye geçer ve 20 sayfalık yer kaplar. Bölümler dönemin gelişmelerini kronolojik değil konu sıralaması ile ele alır. İlk bölüm “Kilise ve Papalık” ile dönemin dini yapısı irdelenirken, ikinci bölüm “Feodalite” Avrupa’nın siyasi, sosyal ve ekonomik düzenini açıklar. Ardından bilim ve sanat alanlarındaki gelişmeler dönemin akımları ile aktarılır. Ünitenin son ve en uzun bölümü, dönemin önemli askeri olaylarından Haçlı Seferleri’ne odaklanır. Seferlerin Türk-İslam dünyası üzerindeki etkileri anlatılırken Avrupa dışındaki uygarlıklardan da kısaca söz edilir.

Bu kitapta dönemin uygarlıklarına detaylı yer verilmemiştir. Örneğin feodalite konusu işlenirken Macar ve Frankların yalnızca adı geçer. Diğer taraftan Haçlı Seferleri’nin sonuçları anlatılırken Selçuklu, Emevîler ve Abbasilere de değinilmiştir. Kavimler ve bunların etkileşimi ünite boyunca sınırlı kaldığı için Akdeniz Bölgesi’nin önemine dair çıkarım yapılamamaktadır. Konu, kavimlerden ziyade anahtar kişi ve kavramlar üzerinden anlatılmıştır. Örneğin, Loren Dükü Godfuruvadö Buyon, Keşiş Piyer ve İsa’nın on iki havarisinden birisi olan Sen Piyer gibi isimler kitap boyunca kalın harflerle vurgulanmıştır.

Kültür ve sanat bölümü, Ortaçağ Avrupa’sında mimarinin gelişimini Roman ve Gotik üslupları üzerinden değerlendirirken, sanatsal eserlerinin toplumsal hayattaki yeri hakkında okuyucuya fikir vermektedir. Örnek ikonik yapılar hakkında verilen bilgiler, mimarinin toplumsal yapıya etkisini somutlaştırmaktadır. Metinde, “Paris’teki Notrdam Katedrali Gotik tarzının en tanınmış eserlerindendir” ifadesi, bu tarzın Avrupa’daki yaygınlığı hakkında bilgi sağlamaktadır. Kiliselerin süslemeleri ve mimari detayları aracılığıyla, dönemin estetik anlayışı gözler önüne serilmektedir.

Kitabın geleneksel bilgi aktarımı üzerine kurulu bir eğitim yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Ağırlıklı olarak öğretmen merkezli bir anlatım yapısına sahip olduğu söylenebilir. Ancak, her bölümün başında yer alan hazırlık soruları öğrencilerin ezber becerisini kullanmasını gerektirmekten ziyade; araştırma, karşılaştırma vb. etkinliklerle desteklenen eleştirel bakış açısı gibi daha üst seviye düşünce becerilerini kullanmasını gerektirir.

Ayrıca bölüm sonlarındaki değerlendirme araçları öğrencilerin tarihî olayların neden-sonuç ilişkilerini düşünmelerine katkı sağlamaktadır.

Kitapta, muhtemelen basıldığı dönemin teknolojilerinin elverdiği ölçüde, sınırlı sayıda görsel kullanılmıştır. Bu görseller, dönemin mimari öğelerini örneklemek ve öğrenciler için kavramları somutlaştırmak amacıyla seçilmiştir. Örneğin, kitapta Bizans mimarisinin başyapıtı olarak nitelendirilen Ayasofya'nın fotoğrafı, bu mimari tarzının özelliklerini belirgin kılmış, kitabın sanatsal anlatımını güçlendirmiştir (bkz. Ek 5). Görsel öğrenmeyi desteklemek amaçlı başvuru bir yöntem de kitapta geçen önemli yer ve kişilerin adının kalın harflerle yazılmasıdır. Ayrıca anahtar kelimeler de öğrenmeyi kolaylaştırmak adına kalın harflerle yazılmış ve sade bir dille bunların tanımları yapılmıştır.

4.4. Basım Yılı 1990: Tarih II

MEB Talim Terbiye Kurulu'nun 23.8.1989 tarih ve 3942 sayılı kararı ile lise ikinci sınıflarda ders kitabı yerine okutulması kabul edilen *Tarih II*, Prof. Dr. Erdoğan Merçil ve Büte Merçil tarafından yazılmış olup 1990 yılında Altın Kitaplar Yayınevi tarafından basılmıştır. Aynı yılda basılan ve yine bakanlık onayıyla okutulan farklı en az üç kitaptan biridir. Çeşitli coğrafyalarda gerçekleşmiş Ortaçağ olaylarına kitap boyunca farklı ünitelerde değinilmiş olsa da ünite başlığında bu sözcüğün geçtiği tek yer *Ortaçağ'da Avrupa* isimli ikinci ünitedir. Ünite bölümler, olayların birbiriyle bağlantılı yönlerini açıklamaya uygun bir şekilde tematik olarak düzenlenmiştir. Bu bölümler ve konu kapsamaları aşağıdaki gibidir:

“Kilise ve Papalık”, Hristiyanlığın temel kavramlarını olay örgüsü içinde sunar.

“Feodalite”, adı geçen düzenin nasıl yaygınlaştığını ve nasıl işlediğini temel kavramlar üzerinden açıklar, “senyörler” ve “serfler” gibi Avrupa'daki sosyal yapıyı oluşturan her bir sınıfın tanımını yapar. Bu kavramların öğrenciler tarafından özümsemesi için görsellerden destek alınmıştır (bkz. Ek 6, Ek 7).

“Fikir ve Sanat Hareketleri”, dönemin Türk-İslam bilim insanlarının çalışmaları ve tercümeleri sayesinde, skolastik düşüncenin hüküm sürdüğü Avrupa'da Karanlık Çağ'ın son bulduğunu iddia eder. Avrupa ve Türk-İslam dünyasında görülen mimari akımlara karşılaştırmalı olarak nispeten uzunca yer verilmiştir.

Konular; ilgili tarihi olaylar, bunlarla ilgili kavramlar ve bunların gerçekleştiği yerler üzerinden aktarılmıştır. Dönemin önemli uygarlıklarına özel konu başlıkları açılmamıştır veya kavimlere ayrıntılı olarak değinilmemiştir. Yalnız feodalitenin ortaya çıkışı anlatılırken,

Karolenj Hanedanı'nın silahlı taht mücadelelerinin bu ortaya çıkış üzerinde etkisi şu sözlerle ifade edilmiştir: “Bu devrede en etkili asker, Karolenjiyen ordusunun oluşturduğu atlılardı... Genel kargaşa ve güvensizlik ortamı toprak sahiplerini, kuvvetli adamların korunmasını aramaya zorladı. Bir kralın toprağını daha fazla koruyamayacağını anlayan hür insanlar, bir şatoyu karargâh yaparak savunma düzenleyen güçlü kişilerin vassalı oldular” (s. 66). Bunun dışında Bizans kültürü ve mimarisinin de zengin örnekleri sunulmuştur.

Pedagojik açıdan bu kitabın ana öğretim yöntemi bilgi aktarımına dayalıdır. Ünite boyunca kalın harflerle yazılmış pek çok anahtar kavram görmektediriz. Bu sayede öğrenciler metne ilk bakışta öncelikli olarak anahtar kavramları fark eder. Fark etme yönteminin başvurulduğu diğer bir araç da görsel kullanımıdır. Kitaptaki görseller neredeyse tamamen dönemin önemli mimari yapılarını örneklemek üzere seçilmiştir (bkz. Ek 8, Ek 9, Ek 10). Bu yöntem ezber yoluyla öğrenmeyi kolaylaştırır. Kitabın geleneksel yaklaşımına bakacak olursak deneyimleyerek öğrenmekten ziyade ezberleyerek öğrenmenin desteklendiğini görürüz. Ancak kitap üst düzey düşünce becerilerini hiç yansıtmıyor dersek haksızlık etmiş oluruz. Nitekim her bölümün başında yer alan hazırlık soruları öğrencilerin konuya başlamadan önce araştırma yaparak okuduğunu daha iyi yorumlamasını sağlar. Ayrıca her bölüm sonundaki değerlendirme soruları neden-sonuç ilişkisi de sormakla birlikte ağırlıklı olarak ezber gerektiren sorulardan oluşmaktadır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: “Feodalite devrinde halk kaç sınıfa ayrılmıştır?”, “Bir şövalyenin günlük hayatını açıklayınız.”, “Vassalin senyöre olan yükümlülüklerini açıklayınız”.

4.5. Basım Yılı 1990: Tarih Lise II

Daha önce de Tarih ders kitapları yazmış (*Veli Şirin*, t.y.) olan Veli Şirin tarafından kaleme alınmıştır. Gentaş A.Ş. tarafından yayımlanmıştır ve aynı yıl Talim Terbiye Kurulu arşivinde yer alan üç kitaptan birisidir. Eserde konuların sunumunda belirli temalar izlenmiştir. Bu temalardan biri olan *Ortaçağ'da Avrupa* ikinci üniteye işlenmiştir. Ünitenin bölümleri şunlardır: “Kilise ve Papalık”, “Feodalite”, “Ortaçağ'da Avrupa'da Fikir ve Sanat Hareketleri”, “Haçlı Seferleri”. İçerik incelendiğinde kitabın tarihî olayları millî bir bakış açısıyla aktardığı ve öğrencilere bu doğrultuda tarih bilinci kazandırma amacı taşıdığı görülmektedir.

Dönemin toplulukları, kavimler halinde açıklanmaktan ziyade ulus bilinci güdülerek metinler içinde kısaca sözü edilmiştir. Örneğin, Alman İmparatorluğu, Fransız İmparatorluğu ve Lambardlar ayrıntılı şekilde işlenmeyip olayların ve kavramların açıklanması çerçevesinde yalnızca adları geçmiştir. Ortaçağ'da ulus-devlet kavramı henüz bulunmadığı gibi, topluluklar daha çok feodal bağlar, hanedanlıklar veya dinî birliktelikler etrafında örgütlenmiştir.

Dolayısıyla, "Alman İmparatorluğu" veya "Fransız İmparatorluğu" gibi modern ulus-devletlere ait ifadeler kullanılması ve topluluklara millet vurgusu yapılması, dönemin gerçeklerini yansıtmaktan uzak bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım öğrencilerde tarihsel bilgiyi daha kolay ilişkilendirme yoluyla öğrenmeyi basitleştirmek amacı güdüyor olsa bile, tarih yazımında dönemin koşullarına uygun terminolojinin kullanılması önemlidir.

Toplulukların özellikleri ve etkileşimi ünite boyunca öncelikli görülmemiştir ancak Hristiyanlık mezhepleri ayrıntılı şekilde yer bulmuştur. Öyle ki, bazı tarikatların bile isimlerini görmek mümkün. İsimleri geçen Hristiyan mezhepleri Arianizm, Nesturizm, Monofizizm, Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlıktır. Kitap içerisinde geçen diğer tarikat isimleri şunlardır: Babtistler, Medodistler, Mormonlar, St. Şövalyeleri. Son olarak, kitapta Akdeniz Bölgesi'ne ait ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Yalnızca sayfa 64'te "Anadolu'nun Ege, Marmara ve Akdeniz kıyıları Türklerin elinden çıktı." cümlesinde geçmektedir.

Kitapta hâkim olan öğretim yöntemleri geleneksel yaklaşımla bilgi aktarımına dayalı olup öğrencinin öğrenme süreçlerine aktif katılımını sağlayacak tek kısım, ünite girişi ve sonundaki sorulardır. Bu sorular az sayıdadır, açık uçludur ve ezberci bir öğrenmeyi pekiştirecek şekilde sorulmuştur. Görsel öğrenmeyi desteklemek üzere anahtar kavramlar kalın harflerle yazılmıştır. Kişi ve yer isimleri, dönemin sosyal yapısı içindeki sınıf ayrımı, Hristiyanlık içindeki dinî terimler, dönemin sanatsal akımları gibi ifadeler buna örnek gösterilebilir. Kitapta her bir görsel bulunduğu sayfada geniş yer kaplamıştır (bkz. Ek 12, Ek 13). Konu aktarımını görsel olarak pekiştirmek amaçlı haritalar ve çizimler (bkz. Ek 11) tercih edilmiştir.

Yazarın dil kullanımında yer yer nesnel olmayan bir yaklaşım göze çarpar. Örneğin, "Aynı dönemde İslam dünyasındaki medreseler büyük bir gelişme içindeyken, Avrupalılar fikir bakımından büyük bir karanlık ve cehalet içindeydiler. Tutuculuk fazla idi... Avrupalılar çeşitli bilimleri öğrenmek için Endülüs, Sicilya gibi İslam memleketlerine giderler ve medreselerde okurlardı" (s. 54-55) gibi ifadeler Avrupa toplumlarına yönelik küçümseyici bir ton oluşturmakta ve okuyucuda İslam dünyası ile Avrupa arasında tek yönlü bir ilerilik-gerilik karşıtlığı algısı yaratmaktadır. "Tutuculuk fazla idi" cümlesinin tamamıyla kalın harflerle yazılması da bu algıyı derinleştirmektedir. Bu tür genellemeler, tarihî olayların tarafsız bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırabilir.

4.6. Basım Yılı 1994: Tarih 2

Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları bünyesinde ve 1994 yılında yayımlanan *Tarih 2*, öğretim üyeleri ve tarih öğretmenlerinden oluşan dokuz kişilik bir komisyon tarafından

yazılmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu'nun 16.08.1993 tarih ve 393 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulması kabul edilmiştir. Yayınlar Dairesi Başkanlığı'nın yazısı ile ikinci defa 200.000 adet basılmıştır. Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliği'ni uygulayan ortaöğretim kurumlarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Kitap, Ortaçağ olaylarını kronolojik sırayla tek üniteye toplamaktansa her bölgeyi özel olarak incelemiştir. Bu bağlamda tezin kapsamına giren konular ikinci ünite olan *Avrupa Tarihi- I* içinde görülmektedir. İlginç olan nokta şudur ki, ilgili ünite 1300-1600 yıllarını kapsamaktadır, bu da Ortaçağ'ın yaygın kabul görülen başlangıç ve bitiş tarihleriyle tam olarak örtüşmemektedir. Üniteye sıkça *yeniçağ* ifadesi kullanılmış, Ortaçağ olayları yeniçağı hazırlayan altyapı gibi aktarılmıştır. Yalnızca 9 sayfa süren ünitenin bölümleri şu şekilde sıralanmıştır: “Feodalitenin Çözülüşü ve Merkezi Krallıkların Kurulması”, “Teknolojik Gelişmeler”, “Avrupa'nın Yayılması”, “Rönesans”, “Reform”.

Kitapta dönemin önemli kavimleri alt başlıklar altında incelenmeyip konu anlatımı sırasında ilgili topluluğun olaylardaki katkısı aktarılmıştır. Kitapta adı geçen uygarlıklar ve ele alınan özellikleri sırasıyla şunlardır: “Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğu” Avrupa'nın tamamına yakın bir toprak hâkimiyeti ile tanıtılmış, merkezi otorite ile kilise ilişkilerine, yerel yönetimlerde feodalitenin özelliklerine değinilmiştir. Kitabın anlatımına göre: “Fransa krallığı,

... bağımsız feodal beyler arasında parçalanmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu... Onları ortadan kaldırarak topraklarını ilhak etti. Böylece kısa zamanda Avrupa'nın en kuvvetli merkezi devletlerinden biri haline geldi” (s. 41). İngiltere'de ise devlet yapısı soylu aileler üzerinden tasvir edilmiştir. Örneğin, “Tudorlar zamanında İngiltere kuvvetli bir deniz devleti ve giderek bir sömürge imparatorluğu haline geldi” (s. 41). Ünitenin kazanım konusu Avrupa uygarlıkları olsa bile, ticaret yolları anlatılırken doğu uygarlıklarının da adı geçmektedir. Ancak herhangi bir uygarlığın diğerleriyle etkileşimleri, sosyal, düşünsel ve kültürel yapıları kitapta ayrıntılı yer bulamamıştır. Buna karşılık, Ortaçağ'ın bitimine işaret eden coğrafi keşifler ile sanatsal ve dini hareketlerin her birine birer bölüm ayrılmıştır. Kitapta, Ortaçağa ait bilgilerin sebep-sonuç ilişkileri kurularak aktarımına öncelik verilmiştir. Bu aktarım neredeyse tamamen tarafsız bir bakışla yürütülmüştür. Buna karşın, Reform hareketleri bölümünde geçen “kilisenin bozulması” ve “Şarlken'in ümitleri suya düştü” gibi ifadeler, ki bu tür ifadelere nadiren rastlıyoruz, istisna teşkil etmektedir.

Basım teknolojilerinin ilerlemesiyle kitapta iki portre resmi ve iki harita olmak üzere renkli görseller kullanılmıştır. Bunlar konuyu örneklerle somutlaştırmayı amaçlayan, öğretimi destekleyici araçlardır. Ünite girişinde verilen araştırma konuları ile öğrencilerde hazır bulunuşluk oluşturmak amaçlanmıştır. Ünite sonundaki değerlendirme soruları hem açık uçlu hem de çoktan

seçmeli şekilde tasarlanmış olup yine ezberci yoldan öğrenmeyi pekiştirir niteliktedir.

4.7. Basım Yılı 1995: Sağlık Meslek Liseleri için Tarih II

Bu kitabın ilk basımı 1995 yılında yapılmış olup Sağlık Meslek Lisesi Tarih Öğretmeni Mustafa Demirel tarafından yazılmıştır. Kitap Hatiboğlu Yayınları tarafından, MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun onayıyla yayımlanmıştır. Bu tezin kapsamına giren konu *Ortaçağ'da Avrupa* isimli ikinci ünite 27 sayfa boyunca anlatılmaktadır. Konular kronolojik değil tematik bir sıra izlemektedir.

Ünite “Kilise ve Papalık” kısmıyla başlıyor. Bu bölümde İsa ve on iki havarisine değiniliyor. Sen Piyer'e ve onun İsa'nın vekili olduğu vurgulanmaktadır. Asiller karşısında din adamlarının da güçlenmeye başladığını bu dönem için söyleyebiliriz. Daha sonra ise mezhepleri ele alınıp burada Monofizm, Arianizm, ve Nasturizm gibi mezhepleri isim olarak vermiştir. Katolik ve Ortodoks mezheplerini ele almış olup bunlardan Ortodoksların Patrik İstanbul'da, Katoliklerin lideri ise Papa'nın Roma'da olduğu belirtilmiştir. Papalık kısmında Papanın Aforoz ve Enterdi cezalarıyla siyasi olarak Kral ve hükümdarların da üstünde bir konuma geldiği kitapta belirtiliyor.

“Feodalite” bölümünde dönemin sosyal yapısını halk sınıflarından oluşan alt başlıklar halinde incelemiştir. Bu yapının ortaya çıkış nedenleri ise “Hunların Avrupa'ya yürüyüşü ve Kavimler Göçü'ne” kadar dayandırılmaktadır. Ardından takip eden “Fikir ve Sanat Hareketleri” bölümü skolastik düşünce, İslam filozofları, Roman ve Gotik gibi mimari akımlar ve Bizans medeniyetini konu alır. Buradan hareketle konuların tarihsel olaylar üzerinden değil anahtar kavramlar üzerinden aktarıldığını görmekteyiz. Ünitenin son bölümü olan “Haçlı Seferleri” ise oldukça detaylı biçimde işlenmiş ve 13 sayfa yer edinmiştir. Hem ünitenin yarısının bu bölüme ayrılmasından hem de görsel öğrenmeyi kolaylaştırıcı çizimlerden (bkz. Ek 14, Ek 15) anlaşılacağı üzere kitapta Haçlı Seferleri'ne büyük önem verilmiştir. Seferlerin sebep ve sonuçları çeşitli perspektiflerden açıklanmıştır. Bu sayede konu işlenirken hem Hristiyan hem de Müslüman uygarlıkların bakış açısını yakalamak mümkündür. Sonuçların bölgesel, siyasi, dini, sosyal, ekonomik ve hatta bilimsel açıdan ayrı ayrı anlatılması, bu kitabın hedef kitlesini çok yönlü bir eleştirel düşünce geliştirmek adına destekler.

Kitapta dönemin kavimleri özel olarak incelenmeyip konu anlatımı sırasında ilgili topluluğun olaylara katkısı kısaca aktarılmıştır. Kavimler yerine önemli tarihsel kişiler ve kavramlar vurgulanmıştır. Örneğin, “Bizans İmparatorluğunda Hellenistik kültür hâkimdi. Bu kültürü Roma kültüründen daha üstün tuttukları için diğer Avrupa devletlerinden farklılıklar

gösterir” (s. 64). Kitapta adı geçen diğer uygarlıklar ve sözü edilen özellikleri adeta tek bir paragrafta toplanmış olup şöyle anlatılmıştır:

Hunların Avrupa’ya yürüyüşü ve Kavimler Göçü sonunda, Büyük Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmıştı. Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında yıkılmıştı ve Avrupa’da çeşitli krallıklar kurulmuştu. (Frank, Vizigot, ...) Frank Krallığı, zamanla büyümüş ve Karolenjler zamanında imparatorluk haline gelmişti. Ülke asiller (senyörler) tarafından imparator adına yönetilmiş ve imparatorların gücü giderek azalmıştı. İmparatorluk, IX. yüzyılda kuzeyden gelen Norman akımlarına karşı koyamamıştı. Daha sonra doğrudan da Macar akınları başlamıştı (s. 57).

4.8. Basım Yılı 2009: Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf

Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları bünyesinde ve 2009 yılında yayımlanan bu kitap; Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay ve Akın Sever tarafından yazılmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu’nun 30.06.2008 gün ve 144 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Yayınlar Dairesi Başkanlığı’nın yazısı ile ikinci defa 1.192.500 adet basılmıştır.

İçindekilere bakıldığı zaman dönemin müfredatına dâhil edilen konuların öğrencilere millî duygular aşılacak üzere seçildiğini görmekteyiz. Nitekim Ortaçağ Avrupa uygarlıklarına ayrılmış bir bölüm bulunmamaktadır. Bu ders kitabında Ortaçağ fasiküller şeklinde yani müstakil bir ünite başlığı olmaksızın, “Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devletleri” ve “Türkiye Selçuklu Devleti” başlıkları altında tematik olarak yer alır.

Dönemin olayları Kavimler Göçü ile başlatılırken, Avrupa kavimlerinin adı da bir kez olmak şartıyla burada anılır (bkz. Ek 16, Ek 17). Doğrudan aktarmak gerekirse: “Karadeniz’in kuzeyi ile Doğu Avrupa’da IV. yüzyılda Ostrogotlar, Vizigotlar, Gepitler ve Vandallar gibi birçok Germen kavmi bulunmaktaydı... Bu kavimler, önlerine çıkan diğer kavimlerin yerlerinden ayrılmasına neden olmuştur” (s. 78). Aşılanmak istenen millî bilincin bir örneği olarak, Kavimler Göçü’nü Asya Hunlarının tetiklediği, sonucunda ise Türk kültürünün Avrupa’ya yayıldığı ve Ortaçağ’ın başladığı ifade edilmiştir. Kavimler Göçü’nün diğer önemli sonuçları kitapta şöyle anlatılır: “Roma İmparatorluğu doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Batı Roma İmparatorluğu 476’da yıkılmış ve toprakları üzerinde birçok Germen Devleti kurulmuştur. Avrupa’nın etnik yapısı değişerek yeni milletler ortaya çıkmıştır. Alanlar, Vandallar ve Vizigotlar İspanyolların; Angıllar ve Saksonlar İngilizlerin; Germen kavimleri Almanların oluşmasını sağlamışlardır” (s. 79).

Avrupa’da siyasi ve sosyal yapıya yalnızca bir sayfa tanınmışken Avrupa Hun Devleti ve özellikle Attila dönemi dış ilişkiler neredeyse dört sayfa kaplar. Ardından, aynı dönemde farklı bölgelerde yaşamış diğer Türk devletleri birer alt başlık ile açıklanır. Bunlar şöyle sıralanmıştır: Kök Türk Devleti, Uygur Devleti, Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler,

Oğuzlar. Ortaçağ Avrupa'sının en önemli askeri gelişmelerinden biri olan Haçlı Seferleri'ne ise Türkiye Selçuklu Devleti anlatılırken alt başlık olarak beş sayfalık yer ayrılmıştır. Bu sayfalarda aktarılan olayların baş aktörlerinin görsellerine (bkz. Ek 18, Ek 19) yer verilmiştir.

Akdeniz'in temsili açısından bu kitap da pek zengin değildir. Bununla birlikte Haçlı Seferleri'nin sebepleri arasında Avrupalıların Türkleri Akdeniz'den uzaklaştırmak istemesi, sonuçları arasında ise bölge liman kentlerinin önem kazanmasıyla Akdeniz'de ticaretin geliştiği belirtilmiştir. Yine aynı bölgede bulunan İspanya'da kurulmuş olan Endülüs ve Beni Ahmer devletleri ile İslam'ın yayılmasına yer verilmiştir. Ortaçağ'a denk gelen İslam etkisinin aktarıldığı bölümde Harizmi'nin ve İbni Sina'nın eserlerinin Avrupa'da yıllarca ders kitabı olarak okutulduğundan söz edilir. Bu bölümün giriş cümlesi, bir tarih ders kitabına göre oldukça dikkat çekicidir: “İslam dini insanların sadece inanç dünyalarını etkilemekle kalmamış; siyaset, ekonomi, sanat, bilim ve düşünce gibi hayatın tüm alanlarını da etkilemiş ve geliştirmiştir” (s. 128).

4.9. Basım Yılı 2017: Tarih 9

Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları bünyesinde ve 2017 yılında yayımlanan *Tarih 9*, sekiz kişilik bir komisyon tarafından yazılmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu'nun 23.06.2017 gün ve 9853683 sayılı kararı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiştir. Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün yazısı ile birinci defa 1.354.199 adet basılmıştır. Bu tezin kapsamında yer alan konular 2. ve 3. ünitelerde parça parça yer almaktadır. Olaylar temalara ayrılarak aktarılırken her bir tema içinde olayların kronolojik bir sıralama izlemesine dikkat edilmiştir. Dönemin Millî Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz'ın açıklamasına göre yenilenen müfredatlarda değerler eğitimi odak noktası iken öğrencilere kazandırılmak istenen 10 kök değer “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik” şeklinde listelenmiştir (MEB, 2017). Bu müfredat 2017-2023 yılları arasında değişmese de bu ders kitabı 2021 tarihli basımında yenilenmiştir. Bu yenilenme kapsamında konular sadeleştirilmiş, anlam bütünlüğü sağlanarak metinler arası geçişte açıklık sağlanmıştır. Bu şekilde ilk basımın konu sıralamasındaki karmaşa giderilmeye çalışılmıştır.

Mevcut çalışmada incelenen Ortaçağ uygarlıklarına dair ilk anlatımına kitabın ikinci ünitesinin altıncı bölümünde karşılaşıyoruz. Burada İlkçağ'dan Ortaçağ'ın sonuna kadar kavimlerden devlet yapılanmasına geçiş işlenirken her bir uygarlık izole bir şekilde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Adı geçen ilk Ortaçağ kavimleri şunlardır: Roma İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu, Sasaniler ve Moğol İmparatorluğu için birer paragraf yer ayrılmıştır.

Tam anlamıyla Ortaçağ Avrupa'sı ilk olarak feodalite konusuyla başlar ve bu sistem örnek olaylar yerine anahtar kavramlar üzerinden açıklanmıştır. Ardından dönemin kanunları ve adalet yapısı işlenirken Doğu Roma İmparatorluğu'nun toplumun hak ve sorumluluklarını yazılı hale getirdiği belirtilmiştir. Akdeniz ifadesinin kullanıldığı tek bir kısım bulunmaktadır. İlgili kısım şu şekilde aktarılmıştır: “Romalı tüccarlar, Akdeniz ve Batı Avrupa'daki Roma topraklarında oluşan barış ortamından faydalanarak uzun mesafeli ticaret yapmıştır. Arkeolojik kazılarda aynı imalathanede üretilen benzer çanak, çömlek, seramik gibi maddi unsurların birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıktaki noktalarda bulunmaları bu durumun ispatıdır” (s. 73).

4.10. Basım Yılı 2024: Tarih 9. Sınıf

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yenilenen müfredat dolayısıyla güncellenen ve Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları tarafından 2024 yılında basılmış *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 82 sayfası *Orta Çağ Medeniyetleri* adlı üniteye ayrılmıştır. Ünite girişinde ilgili kazanımlar ve anahtar sözcükler listelenmiş, öğrencilerin konu özetine erişebileceği bir karekod eklenmiştir. Kitabın genel yapısı Ortaçağ tarihini çok yönlü bir anlayışla sunmaktadır. Kitap, tarihî olayların pek çok açıdan incelenip tartışılarak öğrenilmesini teşvik etmektedir. Kitabın tarihî olayları millî bir bakış açısıyla aktardığı ve öğrencilere bu doğrultuda tarih bilinci kazandırma amacı taşıdığı görülmektedir.

İlgili ünitenin ilk bölümü “Orta Çağ'daki Kitleli Göçler”, dönemin kavimlerini kısaca tanıtarak başlar ve Kavimler Göçü'nün neden ve sonuçlarını göç olgusu üzerinden açıklar (bkz. Ek 20). Asya'dan Avrupa'ya göç dalgası ve Germanlerin akınlarıyla değişen siyasi yapının temsili açısından kitaptaki domino taşları görseli dikkat çekicidir (bkz. Ek 21). Ardından Avrupa'da merkezi otoritelerin güvenlikteki yetersizliğini Kilise'nin karşıladığı aktarılır. Kilise'nin örgütlenmesi ve yaygınlaşmakta olan feodal sistemin toplum yapısındaki etkilerinin ardından Avrupa'daki Türk varlığı konu edilir (bkz. Ek 22). 181. sayfadan şu iki alıntıyı örnek gösterebiliriz: “Türk kavimleri Balkan coğrafyasını kendilerine yurt edinerek Balkan milletlerinin kültürel gelişimlerinde önemli roller oynamışlardır,” ve “Nibelungen Destanı, Avrupa Hun Kağanlığı ve büyük hükümdarı Attila'nın taşıdığı yüksek askeri ve diplomatik mertebeyi dünyaya tanıtan önemli bir eserdir... Germanlerin milli destanı olmasından ve içinde farklı kültürlerden birçok öge barındırmasından dolayı da hakkında çok fazla araştırma yapılmış ve tarihe ışık tutmuştur.”

Ünitenin diğer bölümleri ve kazanımları sırasıyla şöyledir: “Orta Çağ’daki Siyasi ve Askeri Gelişmeler”, dönemin büyük uygarlıklarının siyasi dinamikleri ile başlar (bkz. Ek 25). Üniteye kendine ait bir kısım bulabilen uygarlıklar şunlardır: Çin İmparatorluğu, Sasani İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu, I.ve II. Göktürk Devleti, Uygur Devleti, Hz. Muhammed Dönemi ve Dört Halife Dönemi İslam Devleti, Emevî Devleti, Abbasî Devleti. “Orta Çağ’da Ticaret Yolları”, İpek, Baharat ve Kürk Yolu olarak tanımlanan Doğu-Batı arası ticaret yollarının ekonomiye ve kültürel etkileşime katkılarını sunar (bkz. Ek 29). “Orta Çağ’da Bilim, Kültür ve Sanat” bölümü dönemin önemli medeniyet havzalarını bir dünya haritası üzerinden göstererek başlar. Çeşitli mimari eserlerin görselleri paylaşılmış ancak bunlarla ilgili detaylı açıklamaya veya temsil ettikleri sanat akımlarına yer verilmemiştir. Bunun yerine İslam medeniyetinin yetiştirdiği değerli bilim insanlarından Farabi, İbnü’l-Heysem ve Biruni hakkında bilgi verilmiştir (bkz. Ek 30). Öğrencinin konuyu içselleştirmesi için bir araştırma projesi yapması istenmiş ve araştırma yöntemlerinin her bir adımı için ayrıntılı yönergeler verilmiştir.

Ünite boyunca adı geçen pek çok kavim vardır ancak bunlardan bazıları diğerlerine nazaran daha ayrıntılı irdelenmiştir. Bunlar içinden Avrupa kavimleri nispeten daha az yer kaplar. Bazılarının ise sadece adı geçer ve ayrıntıya yer verilmez. Buna karşın, Hunlar ve Romalıların dönemin dinamikleri üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alınmıştır (bkz. Ek 23). Kitaptaki şu cümleler bu durumu yansıtmaktadır: “Hunlar, sürekli hazırlık, hayret verici bir manevra kabiliyeti ve çok gelişmiş süvari tabyalarıyla topraklarına bağlı Germen kavimler ve yüksek kültürlü Romalılar üzerinde üstünlük temin etmişti” (s. 182). “Akdeniz çevresinde hüküm süren Roma İmparatorluğu, doğuda ve batıda sınırlarını genişleterek dönemin en güçlü imparatorluklarından biri olmuştur” (s. 168).

Adı geçen kavimler:

Germen kavimleri (Angıllar ve Saksonlar, Franklar, Burgundlar, Süevler, Vandallar, Ostrogotlar ve Vizigotlar), Romalılar, Hunlar, Sasaniler, Habeş Krallığı, Arap kabileleri, Göktürkler, Çinliler, Hintler, Hz. Muhammed ve İslam Devleti, Hazar Denizi’nin doğusunda yaşayan Türk kavimleri (Hunlar, Oğuzlar, Peçenekler, Kumanlar, Uzlar, Hazarlar, Sabarlar, Avarlar, Bulgarlar, Uygurlar, Ogurlar, Ak Hunlar).

Pedagojik açıdan elimizdeki kitap oldukça zengindir. Doğrudan bilgi aktarımı sınırlı tutulmuş, yorumlama ve fark etme yoluyla öğrencinin bilgiye ulaşması hedeflenmiştir. Kitap boyunca çok sayıda dış kaynaktan yararlanılmış ve bunlar metin içi alıntılarla belirtilmiştir. Çeşitli düşünce becerileri gerektiren sorularla, alıntılanan metin ve görsellerin öğrenciler tarafından yorumlanması istenmiştir.

Her bölüm sonrası öğrenmeyi kalıcı hale getirecek pekiştirme etkinlikleri mevcutken, her sayfada öğrenciye kazanımları özümsetecek daha küçük görevler verilmiştir. Bireysel ve grup çalışmaları teşvik edilmiş, hatta proje yoluyla öğrenmeye başvurulmuştur. Bu yönüyle kitapta öğrenci merkezli öğretim yöntemleri ön plana çıkar. Kitap, doğrudan konu anlatmayı ikincil tutmuş, özellikle alıntılanan materyaller üzerinden öğrencileri zihinsel ve iletişimsel olarak aktif tutacak şekilde tasarlanmıştır. “Düşüncenizi arkadaşınızla paylaşınız.” gibi yönergelerle etkileşimi arttırmak amaçlanmış, aktif öğrenme desteklenmiştir. Kitap boyunca görsel kullanımı, yalnızca işlenen konuyu somutlaştırmanın ötesinde, konunun işlenmesi için metinler kadar hayati önem taşır. Çok sayıda fotoğraf, resim, harita ve illüstrasyon hem öğrencilerin coğrafi bağlamı kavramasına yardımcı olmakta hem de her bir görselle birlikte sorulan sorular sayesinde öğrencinin hedef konuyu daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (bkz. Ek 24, Ek 26, Ek 27, Ek 28).

Ünite sonu değerlendirme soruları öğrencilerin yorum yapma becerilerini geliştirmeyi amaçlar. Hem açık uçlu hem şıklı soruların yanı sıra daha farklı etkinliklerle de çeşitli öğrenme stillerine hitap edilmiştir. Cevaba ulaşabilmek için öğrencini okuyup anlaması gereken küçük paragraflar vardır. Olayları ezberlemekten ziyade, eleştirel düşünmeye yönlendirir. Bu yönüyle üniversite sınavındaki sisteme hazırlığı destekler. Yalnız ünite sonunda değil, konu aralarında da bulunan pekiştirme sorularıyla öğrencilere eleştirel bir bakış kazandırmak amaçlanmıştır. Konu aralarında sözlük çalışması, beyin fırtınası gibi etkinlikler yer almaktadır ve ilgili kavramların somutlaştırılması amaçlanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Farklı yıllarda basılmış tarih ders kitaplarının karşılaştırılması Ortaçağ olaylarına ve uygarlıklarına belirli dönemlerdeki bakış açılarını ortaya koymaktadır. Örneğin, 1941 basımı ders kitabı, geleneksel bilgi aktarımına dayalı yaklaşımıyla, dönemin kavimlerini ve siyasi yapılarını detaylı bir şekilde ele almış, ancak görsel unsurların eksikliği ve değerlendirme sorularının bulunmaması gibi pedagojik açıdan eksik yönlerle sahiptir.

1941 yılında yayımlanan kitap, tümüyle Ortaçağ'ı kapsayan kapsamlı bir içerik sunarken, sonraki basımlarda bu dönem genellikle bir veya iki üniteyle sınırlı tutulmuştur. Bu durum, Ortaçağ'ın eğitsel ve kültürel değerinin zamanla azaldığını ya da daha genel bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir. Sonraki kitapların ilgili bölümlerinde konu işlenişi ve öğrenmeyi destekleyen yaklaşımlar da farklılık göstermektedir. Örneğin, 1990 basımlı Veli Şirin tarafından yazılan kitap, ulusal tarih bilincini ön plana çıkarmışken, 2024 basımlı kitap öğrencilerin analitik düşünme becerilerini destekleyen çeşitli etkinliklerle pedagojik bir ilerlemeyi temsil etmektedir. Diğer yandan, 1987 basımlı kitapta Haçlı Seferleri'ne 10 sayfalık geniş bir bölüm ayrılmışken, 2009 basımlı kitapta bu konunun Türkiye Selçuklu Devleti bölümü altındaki bir alt başlıkta 5 sayfa işlenmiş olması dikkat çekicidir. Buna karşılık 2024 basımı 9. sınıf kitabında bu konuya hiç değinilmeyerek konu 10. sınıf kitabına taşınmıştır. Bu durum, zaman içinde tarih dersi müfredatında öğretilecek kazanımların öncelik sıralamasının çarpıcı değişimini gözler önüne seriyor.

Kavimler Göçü gibi tarihî olayların temsili açısından, 1990 ve 2024 basımları bu olaya geniş yer verirken, 2009 basımlı kitapta yalnızca Gepitler gibi nadir bir kavime yer verilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, farklı dönemlerde tarihî olayların ve kavimlerin seçici bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Ayrıca, 2024 basımlı kitapta dünya uygarlıklarının tek bir üniteye toplanması, Ortaçağ Avrupa merkezli anlatımların yerine çok yönlü bir tarih anlayışını öne çıkarmaktadır. Bu durum, modern müfredatın değerler eğitimi ve bütüncül tarih öğretimi anlayışı doğrultusunda farklı bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Benzer şekilde 2009 ve 2017 basımları da değerler eğitimi odaklı yaklaşımlarıyla Türkiye modern eğitim anlayışını yansıtmaktadır.

1987 ve 1990 yıllarındaki basımlar, Avrupa Ortaçağı'nın kavimsel değil, tematik bir yaklaşımla ele alındığı metinler sunmaktadır. Özellikle 1987 basımlı kitapta, feodalite, bilim ve sanat alanındaki gelişmelere ayrılan detaylı bölümler, öğrencilerin dönemin toplumsal ve kültürel yapısını daha iyi anlamasına olanak tanırken, değerlendirme sorularının eleştirel düşünmeyi destekleyen bir yapıya sahip olması dikkat çekicidir. Bunun aksine, 1990 basımlı kitaplarda

görsel araç-gereçlerin nispeten artmış olması olumlu bir gelişme olarak görülse de bilgi aktarımında hâlâ geleneksel yaklaşımlar ağır basmaktadır. Buna ek olarak, 2024 basımında geleneksel konu aktarımının geri planda bırakılıp öğrenci merkezli etkinlikler içermesi; konu anlatımının uzun metinlerden ziyade çok sayıda harita, çizim, fotoğraf, resim ve grafik ile desteklenmesi, öğrencilerin farklı düşünce becerilerini geliştirmeyi amaçlayan zengin bir öğrenme deneyimi sunmaktadır.

Sıra dışı bir diğer bulgu, incelenen diğer araç-gereçlerin aksine 1994 basımında Japonya ve Afrika uygarlıklarına yer verilmesidir. Bu, Avrupa merkezli tarih anlatımlarına bir alternatif olarak, farklı coğrafyalara odaklanmanın eğitimdeki yerini göstermektedir. Benzer şekilde, 2024 basımının Türk-İslam devletlerine daha fazla vurgu yapması, ulusal ve evrensel dengelerin tarih öğretiminde nasıl farklılık gösterebildiğine dair ilginç bir örnek sunmaktadır.

Bu karşılaştırmalar ışığında tarihî bilgi aktarımında gelenekselden moderne geçiş süreci açıkça görülebilir. Ayrıca, bazı basımlarda ulus vurgusunun, tarihsel bağlamın dışına çıkacak şekilde kullanılması gibi sıra dışı bulgular, tarihî gerçekliğin aktarımında pedagojik tercihlerden kaynaklanan sorunlara işaret etmektedir. Örneğin, 1995 basımlı kitapta Ortaçağ kavimlerinin ulus devleti temsil ediyormuş gibi sunulması, tarihsel bir anakronizm olarak değerlendirilebilir. Bu durum, tarihî olayların öğrencilere aktarımında ideolojik yönelimlerin etkisini sorgulamayı gerektirmektedir. Bununla birlikte, incelenen kitapların tamamında bulunan Akdeniz Bölgesi'nin önemine ilişkin bilgilerin eksikliği, bu kitaplarda coğrafi bağlamın yeterince vurgulanmadığını göstermektedir.

Bu çalışmada incelenen tarih ders kitapları, farklı dönemlerdeki pedagojik yaklaşımları, kültürel ve tarihsel içerikleri ve Avrupa Ortaçağı'na ilişkin bilgilerin sunum biçimlerini ortaya koymuştur. İlk basım yılı 1941 olan ders kitabı, dönemin öğretim yöntemlerini yansıtarak doğrudan bilgi aktarımına dayalı geleneksel bir yaklaşım benimsemiş, görsel unsurlardan yoksun olmasına rağmen Avrupa'daki kabileler ve siyasi gelişmeleri detaylı biçimde ele almıştır. Karşılaştırmalı yaklaşımlar ve doğrudan bilgi aktarımı bu dönemde baskın bir yöntem olarak öne çıkmıştır.

1976 basımlı ders kitabı, ulusal tarih bilincini vurgulayan içeriğiyle dikkat çekmiştir. Avrupa Ortaçağı'nın dini, siyasi ve sosyal yapıları ayrıntılı bir şekilde ele alınırken, öğrencilerin tarihî olayları anlamlandırması için analitik sorularla desteklenen bir yapı benimsenmiştir. Bu, modern eğitim yöntemlerine geçişin erken bir işareti olarak değerlendirilebilir.

1987 ve 1990 basımlı ders kitapları ise pedagojik olarak daha yenilikçi yöntemler sunmuş, Avrupa'daki siyasi ve kültürel yapılar üzerine odaklanırken, anahtar kavramlarla öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemiştir. Görsel unsurların kullanımı sınırlı kalmakla birlikte, tarihsel

olayların neden-sonuç ilişkileri üzerinden ele alınması, bilgiyi ezberden öte anlamlandırma çabalarını desteklemiştir.

1994 ve 1995 yıllarında yayımlanan kitaplar, Avrupa Ortaçağı'nı daha tematik bir yaklaşımla ele almış, kronolojik anlatımı bir kenara bırakarak konuları kavramsal bağlamda sunmuştur. Özellikle bu dönem kitaplarında öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirecek açık uçlu sorulara yer verilmiş, görsel materyallerle bilgilerin somutlaştırılması amaçlanmıştır.

Son olarak, 2009 ve 2017 basımlı kitaplar ile 2024 yılı müfredat güncellemelerine uygun olarak hazırlanan ders kitabı, tarih öğretiminde değerler eğitimi ve öğrenci merkezli yaklaşımların ön plana çıktığını göstermektedir. Bu kitaplarda tarihî olaylar ulusal bir bakış açısıyla aktarılırken, öğrencilere tarihsel bilgileri değerlendirme becerisi kazandırmaya yönelik etkinlikler tasarlanmıştır. Görsel araç-gereçlerin yanı sıra araştırma projeleri, beyin fırtınası etkinlikleri ve eleştirel düşünmeyi destekleyici sorular gibi yöntemler, modern tarih öğretiminin gerekliliklerini yansıtmaktadır.

Çalışmanın sonuçları, tarih ders kitaplarında Ortaçağ'ın işlenişine yönelik kapsamlı bir inceleme, değerlendirme ve tartışma sunarak, eğitim araçlarının geliştirilmesi için öneriler sunarak alana katkı sunmayı da amaçlamaktadır. Bu önerilerden belki de en önemlisi, Ortaçağ'ın temsillerinde kullanılan görsel ve yazılı araçların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve ders kitaplarının tarihî konuları daha etkin bir şekilde sunması için yeni ve sınanmış yöntem ve tekniklerin kullanılmasıdır. İncelenen kitaplarda yer alan pedagojik yaklaşımların evrimi, bilgi aktarımından öğrenci merkezli öğrenme modellerine geçişin tarihî bir tablosunu çizerken, bu geçişin eğitim programları ve materyal tasarımı üzerindeki etkilerini tartışmaya açmaktadır.

Ayrıca çalışma, tarih eğitiminin çeşitli materyallerle desteklenmesinin bilgi kalıcılığı ve eleştirel düşünme becerileri üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. İncelenen görseller ve yazılı araçlar, öğrencilere çağdaş bir tarih bakışı kazandırmayı hedeflerken, özellikle internet çağına uyum sağlama açısından tarih öğretiminde teknolojik yeniliklerin önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, tarihsel olaylardaki sebep-sonuç ilişkilerinin sunuluş biçimlerinin değerlendirilmesi, tarih ders kitaplarının öğrencilerin analitik düşünme becerilerini geliştirmedeki rolünü anlamaya katkıda bulunmaktadır.

Çalışma, tarih öğretiminin ulusal ve evrensel dengeleri nasıl yansıttığını tartışarak, ders kitaplarının ulusal kimlik inşasındaki ve tarihî olayların seçici bir şekilde aktarılmasındaki etkilerini de değerlendirmektedir. Bu bağlamda, ulusal bir bakış açısıyla ele alınan tarihî olayların yanı sıra, evrensel tarih anlatılarının ders kitaplarında daha fazla yer bulmasına yönelik bir ihtiyaç da ortaya konulmaktadır.

Verilerin işlenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye Cumhuriyeti tarih ders kitaplarının Avrupa Ortaçağı'nı farklı pedagojik yaklaşımlar ve tarihsel perspektiflerle ele aldığını ortaya koyarken, eğitimin ideolojik ve kültürel yönlerini anlamak için zengin bir kaynak sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, tarihsel olarak sayısız etnik, dinsel ve kültürel grubun yaşamış ve yine sayısız bakış açısı ve bilgi yumağı sunmuş Akdeniz halklarının ders kitaplarında hem temsilleri ve hem de onların birikimlerinin bu temsillerle birlikte aktarımı yerinde olacaktır. Öyleyse, Akdeniz'i ziyaret edip yerleşim yerleri kurmuş olan Vikingler'den İbni Sina'ya, Türklerden Fransisken keşişlerine, Şarلمان'dan Yunus Emre'ye ve ilk kurulan üniversite olan Bologna'dan Kayseri'deki Gevher Nesibe Şifahanesi'ne kadar Ortaçağ'ın ürünü ya da aktörü olan binlerce tarihsel öğrenim nesnesi tarih ders kitaplarında yer almayı hak eden önemli unsurlardır.

Ortaya koyduğu bu değerlendirmelerle tez, eğitim programlarını geliştirmeyi hedefleyen akademisyenler ve ders kitabı yazarları için, pedagojik yaklaşımların ve materyal seçimlerinin önemini vurgulayan bir kaynak işlevi görmektedir. Görsel ve yazılı araçların etkili bir şekilde kullanımı üzerine önerileriyle, tarih öğretiminin daha etkin ve kapsayıcı hale getirilebileceğine dair yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Böylece çalışma, tarih eğitimi alanındaki literatüre hem pedagojik hem de metodolojik açıdan değerli katkılar sağlamaktadır.

Günümüzün internet çağında yetişen genç nesli, görsel ve yazılı araçlarla öğrenme sürecini giderek daha fazla deneyimlemekte ve bu araçların eğitim araçlarındaki rolü giderek çeşitlenmektedir. Özellikle Türkiye'deki tarih ders kitaplarında görsel ve yazılı içeriklerin kullanımının, öğrencilerin tarihî olayları anlamlandırma ve deneyimleme süreçlerine önemli katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Ancak bu araçların yalnızca bilgi sunma işleviyle sınırlı kalmaması, öğrencilerin hem görsel hem işitsel hem de duyuşsal zekâlarına hitap eden bir yapılandırma ile tasarlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Gelecek çalışmalar, tarih ders araç-gereçlerinde kullanılan görsel ve yazılı araçların, genç nesiller üzerindeki etkisini daha derinlemesine ele alabilir. Özellikle Ortaçağ'ı aktaran araç-gereçlerin gençler tarafından nasıl algılandığını ve bu algının tarihsel olayların pekiştirilmesinde nasıl bir rol oynadığını incelemek, tarih eğitiminin etkinliğini artıracak önemli bir araştırma alanıdır. Tarih dersinde kullanılan araç-gereçlerin öğrenci ve öğretmenler tarafından nasıl algılandığını ve bunların öğrenme süreçlerine nasıl katkı sağladığını inceleyen çalışmaların yürütülmesi de alanyazında görülen bir boşluğun doldurulması açısından önemlidir. Bu tür araştırmalar, ders araç-gereçlerinin tasarımına ilişkin daha gerçekçi ve uygulanabilir öneriler sunabilir.

Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi, tarih eğitimi için yeni fırsatlar sunmaktadır. Özellikle yapay zekâ destekli öğrenme platformları, bireysel öğrenme hızına uyum sağlayarak öğrencilere kişiselleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunabilir. Bu tür yenilikler, tarihî bilgilerin aktarımını daha

etkili ve öğrenci dostu bir hale getirebilir. Bunun yanı sıra, ders kitaplarının daha da interaktif hale getirilmesi de büyük bir potansiyel taşımaktadır. Örneğin, telefon veya masaüstü uygulamaları, dijital haritalar, artırılmış gerçeklik destekli etkinlikler ya da konuya eşlik eden video içerikleri gibi dijital araçlar, öğrencilerin öğrenme deneyimini zenginleştirirken, tarihî olayları daha somut ve akılda kalıcı bir şekilde kavramalarını sağlayabilir. Bunu yaparken de eğitim ve öğretimin yakından uzağa gidiş ilkesinden yola çıkarak Akdeniz coğrafyasından yola çıkmaları kavram ve olayları somutlaştırmalarında oldukça yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda, tarih eğitiminin geleceğine yönelik öneriler arasında, genç nesillerin dijital alışkanlıklarına uygun ders kitaplarının hazırlanması ve bütün eğitim-öğretim araçlarının tarihî bilgiyi öğrencilere yalnızca aktarmakla kalmayıp, onların düşünme, sorgulama ve analitik becerilerini geliştirecek şekilde tasarlanması da yer almaktadır. Ayrıca, eğitim ortam ve süreçlerine teknolojinin entegrasyonunun etkilerini ölçen görgül çalışmaların yapılması, interaktif araçların da öğrenme üzerindeki somut etkilerini ortaya konulması yararlı olacaktır. Tarih öğretimine yönelik daha verimli öğretim yöntemlerin belirlenmesine katkı sağlayabilecek her türlü araç ve donanımın içerik olarak güncellenmiş tarih öğretimi program ve kaynaklarına entegre edilmesi de bu anlamda oldukça yararlı olacaktır. Böylelikle tarih eğitimi, salt Ortaçağ bilgisini aktarma amacından çıkarak, gençlerin yaşamakta oldukları Akdeniz coğrafyasının tarih ile olan etkileşimine yönelik eleştirel düşünme ve tarihî olayları anlamlandırma becerilerini geliştiren bir öğrenme deneyimi sunabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abulafia, D. (2012). *Büyük deniz: Akdeniz'de insanlık tarihi*. Alfa. Adıvar,
- A. A. (1987). *Tarih boyunca ilim ve din*. Remzi Kitabevi.
- Aksoy Arıkan, R. (2020). Orta çağ İspanya'da çeviri faaliyetleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 967-978. <https://doi.org/10.29000/rumelide.835821>
- Akyol, E. (2006). İslâm Medeniyeti'nin Batı'ya etkileri ile ilgili bazı değerlendirmeler. *İstem*, 4(7), 117-134.
- Ardıç, M., Bağcı, Ö., Yaniç, S., Caymaz, C., Kısmet, C., Bildik, F., Yılmaz, G., Akgün, H., Kulaç, H., Şafak, L., Albaş, M., Sarıtaş, N., Atmaca, Ö., Işık, S., Yıldız, S., Kumbar, T., Ardıç, Y., & Karataş, Y. (2024). *Ortaöğretim tarih 9. sınıf*. MEB Devlet Kitapları.
- Arıkan, A. (2021). Tarih ders kitaplarında Ortaçağ Avrupa kültürlerinin görsel materyaller aracılığıyla sunumu. 6. *Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi*. Mardin, Türkiye.
- Arıkan, A. (2009). Edebiyat öğretiminde görsel araç kullanımı: Kısa öykü öğrenimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 1-16.
- Armstrong, G. G. (1939). The teaching of history in Stockton secondary school for boys. *History*, 24(94), 113–120. <http://www.jstor.org/stable/24401673>
- Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ders kitapları. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 215-235.
- Aslan, O. (2013). Bilimin tanımı, özellikleri ve bilim tarihinin aşamaları. M.Demirbaş (Ed.), *Bilimin doğası ve öğretimi içinde* (s. 23-53). Pegem.
- Aydınlı, Y. (t.y.). *İslâm felsefesi*. TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. Erişim 7 Ocak 2025. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/islam_felsefesi
- Aygül, H. H., & Demir, E. (2021). İsyanlar, savaşlar ve istilalar bağlamında Akdeniz'de sürgün ve göç tarihi. E. Kaynak İltar, H. H. Aygül (Ed.), *Bütün yönleriyle Akdeniziçinde* (s. 241-266). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Başaran, V. (2021). Orta Çağ'ın bilim tarihine mirası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 170-181. <https://doi.org/10.33537/sobild.2021.12.2.17>

Bingöl, M. (2023) An evaluation of theology and philosophy in The Middle Ages, *CUJOSS*, 47(1), 61-67.

Braudel, F. (2007). *Akdeniz: Mekan, tarih, insanlar ve miras*. Metis.

Bulut, S. (2008). *İlköğretimders kitaplarının görsel boyut ve içerik tutarlılığı açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi.

Canning-Wilson, C. (1999). Using pictures in EFL and ESL classrooms. Paper presented at the Current Trends in English Language Testing Conference. (ERIC No. ED445526)

Çağlayan, Y. (2024). XX. yüzyılda Rusya tarih yazımında Avrupa'nın ortaçağ tarihinin dönemselleştirme algısı. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 125-144.

Çapa, M. (2002). Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih öğretimi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 8(29), 39-55.

Demircioğlu, İ. H. (2013). Tarih ders kitabı yazımında yeni yaklaşımlar. *Karadeniz Araştırmaları*, 38, 119-133.

Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. Dünya Yayıncılık.

Dumlupınar Alican, S. (2019). İlk Haçlı Seferleri sırasında Bizans ve Haçlıların birbirlerine ilişkin algıları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6(41), 510-523. <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.38862>

Eco, U. (2014). *Ortaçağ-Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*. Alfa Yayınları.

El-Tigi, M. A., Lewis, B. A. ve Mac Entee, V. M. (1996). *Perception of elementary students of visuals on the web* (Rapor No: IR018362). (ED408949).

Gulczyńska, J., Rébay, M., & Kasperová, D. (2023). History of education in Central and Eastern Europe: Past, present and future. *History of Education*, 52(2-3), 355-398, DOI: 10.1080/0046760X.2023.2166597

Gül, M. (2009). *Ortaçağ Avrupa tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Gürpınar, D. (2013). The depiction of European feudalism, the Middle Ages, and the Crusades in late Ottoman and Turkish republican imagery: The constitutive other of an emerging identity. In: *Ottoman/Turkish Visions of the Nation, 1860–1950*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781137334213_5

- Hali, S. (2014). Tarih öğretimi ve ders kitapları. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2014(3), 158-166.
- Halikarnas Balıkcısı. (1982). *Altıncı Kıta Akdeniz*. Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkcısı. (1985). *6. Kıta Akdeniz* (Ş. Gökova, Der.). Bilgi Yayınevi. Horden, P. & Kinoshita, S. (2014). *A companion to Mediterranean history*. Wiley Blackwell.
- Kafesoğlu, İ. & Deliorman, A. (1976). *Tarih Lise II*. MEB Devlet Kitapları.
- Kaya, R.(2010). Tarih derslerinde tartışılabilme olanakları üzerine. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 345-360.
- Koca, S. (2017). Haçlı Seferleri: Sebep ve sonuçları bakımından bir değerlendirme. *Akademik Bakış*, 10(20), 15-35. <https://doi.org/10.19060/gav.321020>
- Küçük, S. (2015). Orta çağda Hristiyanlık ve İslam dinlerinin felsefe ve bilim üzerindeki etkileri. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 11, 43-64. <https://doi.org/10.24082/abked.2015.11.002>
- Marino, M. P. (2011). High school world history textbooks: An analysis of content focus and chronological approaches. *The History Teacher*, 44(3), 421-446. <http://www.jstor.org/stable/41303993>
- MEB. (2017, 18 Temmuz). Bakan Yılmaz, yeni müfredatı açıkladı. <https://www.meb.gov.tr/bakan-yilmaz-yeni-mufredati-acikladi/haber/14112/tr>
- Merçil, E. & Merçil, B. (1990). Lise için Tarih II. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Millas, H. (1991). History textbooks in Greece and Turkey. *History Workshop*, 31, 21-33.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2023). Ortaöğretim Tarih Dersi 9, 10 ve 11. Sınıflar Öğretim Programı. 12 Ağustos 2024 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır: <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=1265>
- Mortimer, I. (2024). *Medieval horizons: Why the Middle Ages matter*. Vintage.
- Musul, G. (2020). Ortaçağ tarihi. *Tarih Kritik* (6)2. s. 140-146.

Ortaöğretim Genel Müdürlüğü. (t.y.). *Ortak Türk tarihi seçmeli etkileşimli kitaplar*. OGM Materyal. <https://ogmmateryal.eba.gov.tr/etkilesimli-kitap/ortak-turk-tarihi?s=5&d=194&u=0&k=0>

Özdemir, İ. (2019). *Ortaöğretim 10. sınıf öğrencileri için, görsel öğrenmeyi destekleyen infografik tasarımın tarih dersine olan tutuma etkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Öztürk, F. (2021). Halikarnas Balıkcısı'nda Akdenizlilik kimliği. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 42-56.

Ruby, C. (1991). Tarih nedir? (B. Yediyıldız, çev.). *Belleten*, 55(213), 579-588. <https://doi.org/10.37879/belleten.1991.579>

Rukancı, F. & Anameriç, H. (2004). Ortaçağda ilk üniversiteler: Studium generale. *Felsefe Dünyası*, 39, 170-186.

Scholl, A. H. (1978). [Review of *Cambridge Introduction to the History of Mankind*, by T. Cairns]. *The History Teacher*, 12(1), 106–113. <https://doi.org/10.2307/491355>

Sewall, G. T. (2004). *World history textbooks: A review*. American Textbook Council.

Sezgin, F. (2008). İslam'da bilim ve teknik. C.1. (2. basım). Abdurrahman Aliy. (Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.

Shaw, A. (2020). What is history is what is illustrated. The utilization and function of images in history coursebooks in Poland and Britain. *Multidisciplinary Journal of School Education*, 9, 47-80. DOI: 10.35765/mjse.2020.0917.03

Starr, S. F. (2023). *The genius of their age: Ibn Sina, Biruni, and the lost enlightenment*. Oxford University Press.

Şimşek, A. (2013). Eurocentrism in Turkish history textbooks. *İnsan ve Toplum*, 3(6), 193-222. Doi: <https://doi.org/10.12658/human.society.3.6.M0079>

Şirin, V. (1990). *Tarih Lise II*. Gendaş A.Ş.

T.T.T. Cemiyeti. (1941). *Tarih II Ortazamanlar*. Ankara Maarif Matbaası.

Tarz-ı Tarih. (2021, 16 Şubat). *Tarih nedir? Niçin tarih öğrenilmelidir?* Erhan Metin. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=mOja866hjz0>

Topçu, E. & Karatekin, K. (2017). Sosyal bilgiler ders kitaplarında bilim adamları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(6), 2127-2152.

Turhal, Y. (1987). *Tarih Lise 2*. Ders Kitapları Anonim Şirketi.

Veli Şirin. (t.y.). <https://www.uyanis.com.tr/?pnum=49&pt=Veli+%C5%9Eirin>

Yahşi, F. (2023). Ortaçağ'dan Aydınlanma sürecine Batı'da meşruiyet düşüncesinin değişim ve dönüşümü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1020–1036. <http://doi.org/10.25287/ohuiibf.1310291>.

Yıldız, S. (2016). *Tarih öğretiminde sanal müzelerin kullanılmasının 10. sınıf öğrencilerinin tarih dersine yönelik tutumlarına ve akademik başarılarına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

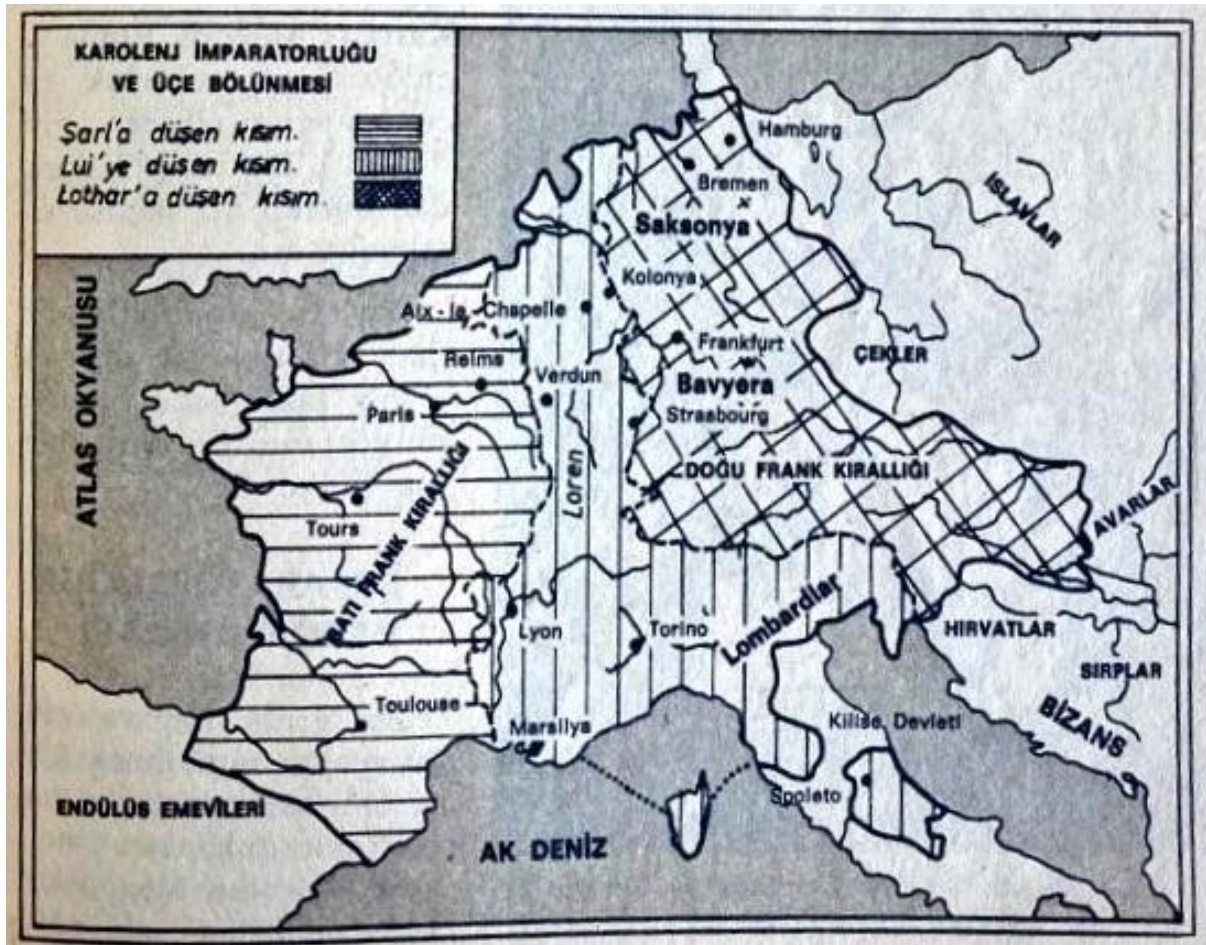

EKLER

Ek 1

1976 basımlı *Tarih Lise II* adlı kitabın 206. sayfasında bulunan Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu sınırları temsili

1976 basımlı *Tarih Lise II* adlı kitabın 203. sayfasında bulunan Karolenj imparatorluğu ve üçe bölünmesi sonucu oluşan sınırların temsili.

1976 basımlı *Tarih Lise II* adlı kitabın 204. sayfasında bulunan Kral Şarlman'ın temsili. Görsel açıklaması: “*Karolus Magnus'un Papa'dan dünyevi kudret alameti olan bayrağı alışı*nı gösteren bir mozayik.”

Ek 4

1976 basımlı *Tarih Lise II* adlı kitabın 208. sayfasında bulunan çizim. Görsel açıklaması:
“Derebeylik: Senyör ve Vassallar”

Ek 5

1987 basımlı *Tarih Lise 2* adlı kitabın 64. sayfasında bulunan Ayasofya fotoğrafı

Ek 6

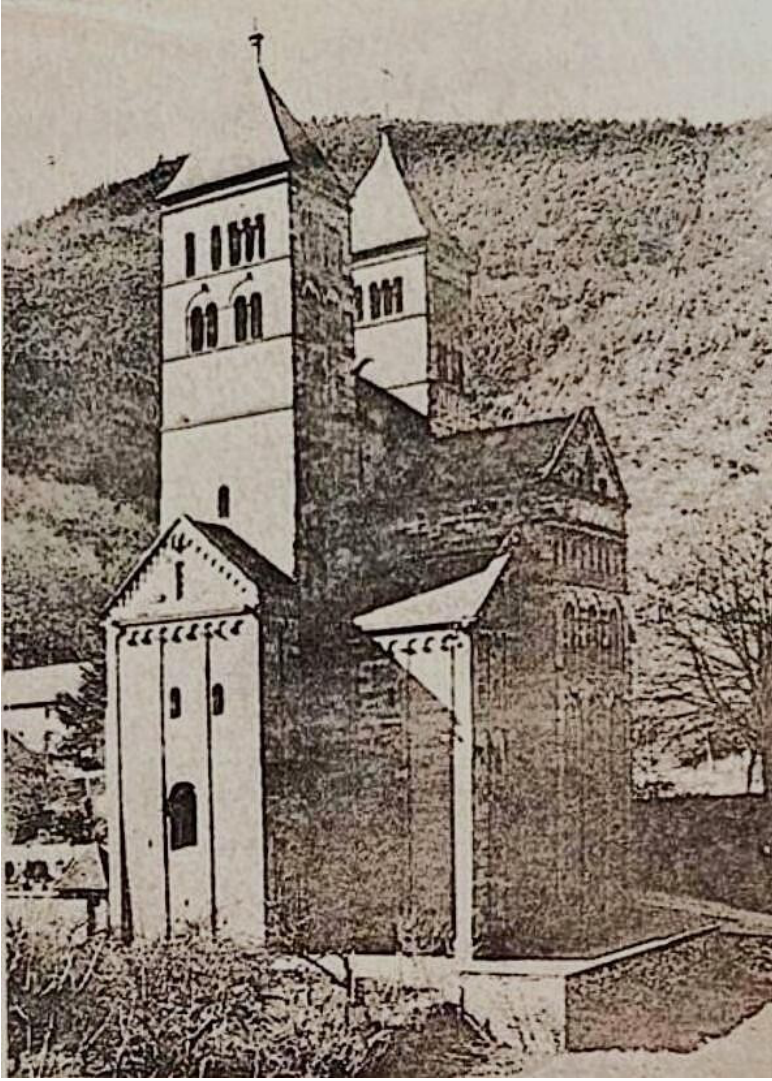
1990 basımlı *Tarih II* adlı kitabın 67. sayfasında bulunan resim. Görsel açıklaması: “*Feodalite devrinde soylular tarafından yapılan bir av sahnesi.*”

Ek 7

1990 basımlı *Tarih II* adlı kitabın 69. sayfasında bulunan fotoğraf. Görsel açıklaması:
“İskoçya’da XIII. yüzyıldan kalma bir şato.”

Ek 8

1990 basımlı *Tarih II* adlı kitabın 69. sayfasında bulunan fotoğraf. Görsel açıklaması:

“Manastır Kilisesi (Murbach-Almanya) Roman Sanatı”

Ek 9

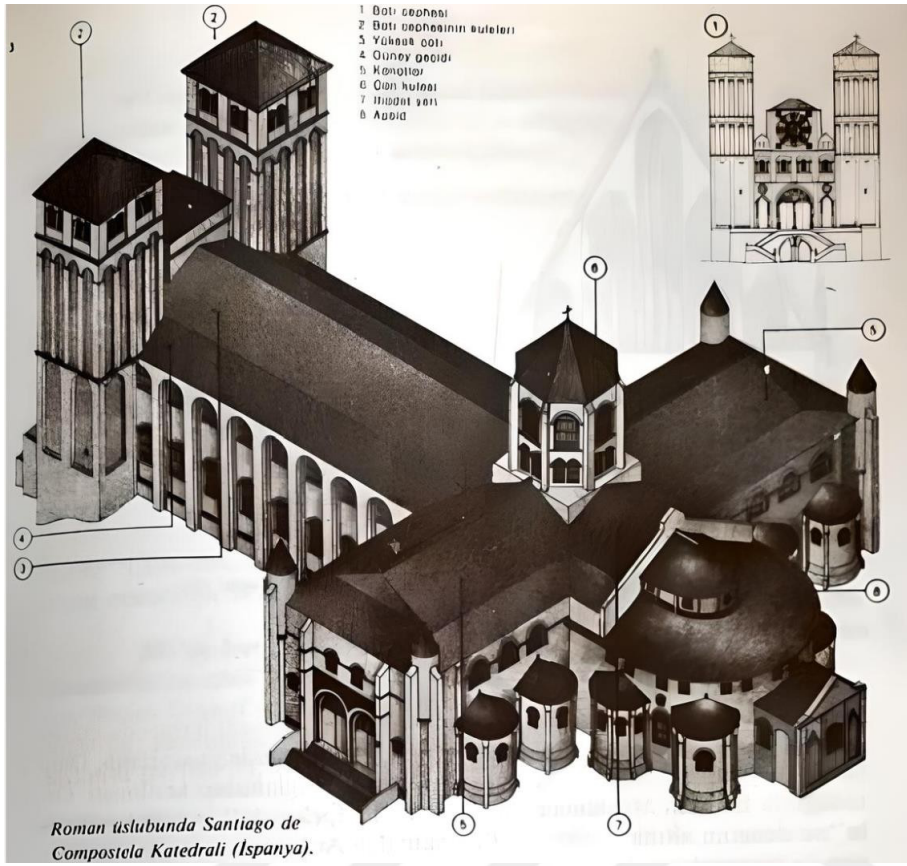
1990 basımlı *Tarih II* adlı kitabın 75. sayfasında bulunan fotoğraf. Görsel açıklaması:
“Strasburg Katedrali (Gotik)”

Ek 10

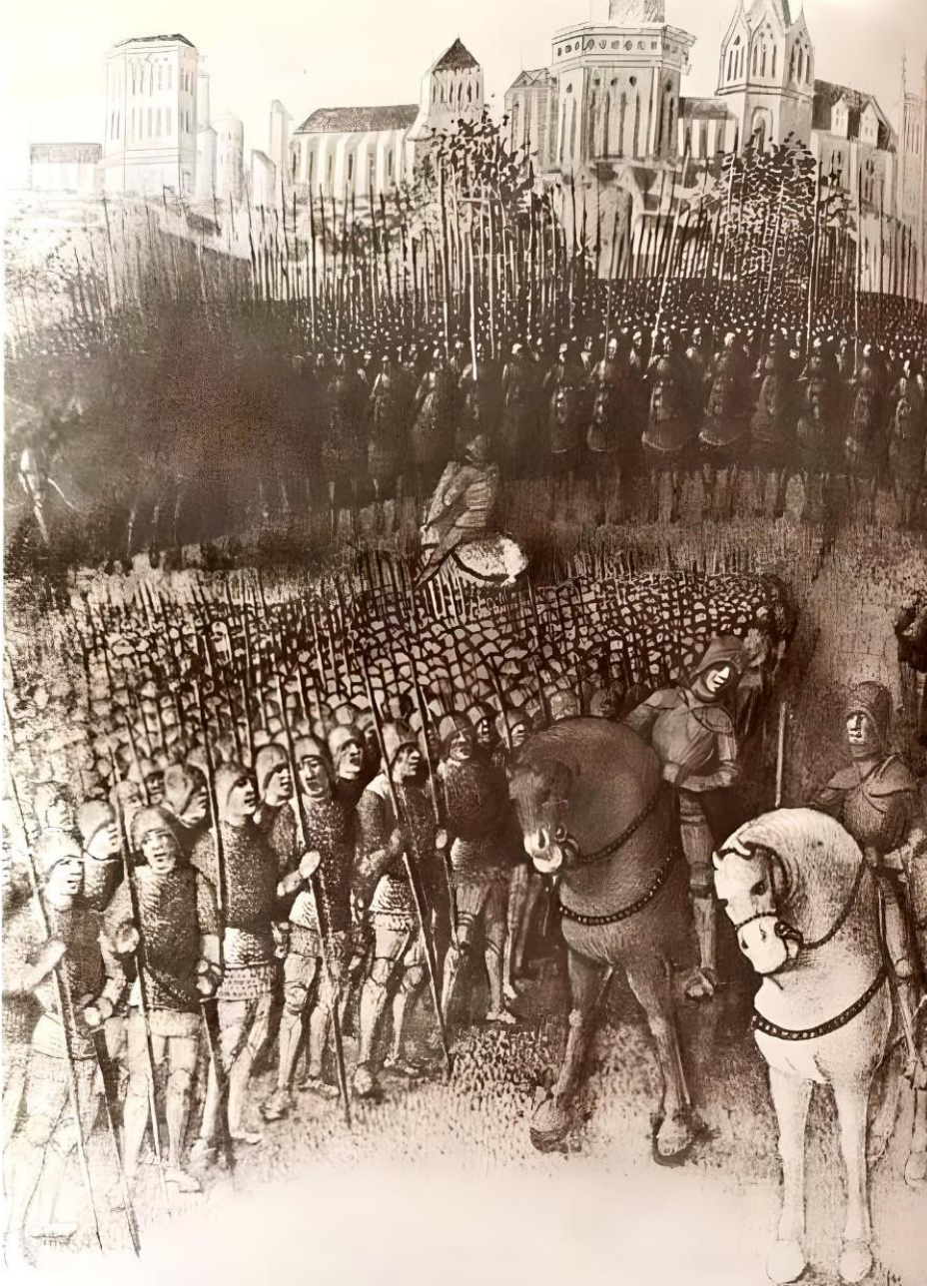
1990 basımlı *Tarih II* adlı kitabın 78. sayfasında bulunan fotoğraf. Görsel açıklaması:
“Fenari İsa Camii (İstanbul)”

Ek 11

1990 basımlı *Tarih Lise II* adlı kitabın 55. sayfasında bulunan temsil.

Ek 12

1990 basımlı *Tarih Lise II* adlı kitabın 58. Sayfasında bulunan çizim. Görsel açıklaması:
“Haçlılar sefere çıkarken...”

Ek 13

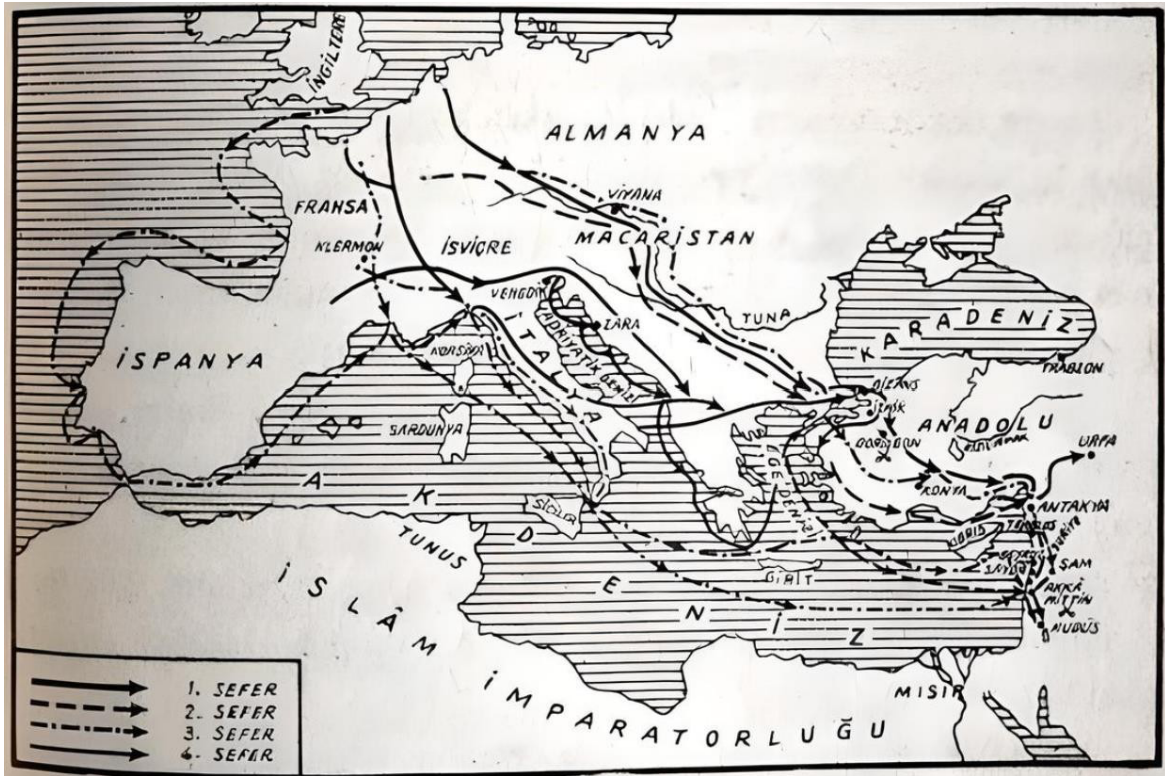

1990basımlı *Tarih Lise II* adlı kitabın 63. Sayfasında bulunan çizim. Görsel açıklaması:
“Haçlılar seferden dönerken...”

*Resim 7: İlk
Haçlı Seferleri-
ne katılan Şö-
valyeler.*

1995 basımlı *Sağlık Meslek Liseleri için Tarih2* adlı kitabın 67. Sayfasında bulunan çizim.

1995 basımlı *Sağlık Meslek Liseleri için Tarih 2* adlı kitabın 71. Sayfasında bulunan çizim.
Görsel açıklaması: “Harita 4: Haçlı Seferleri”

2009 basımlı *Orta retim Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 79. sayfasında bulunan harita. Görsel açıklaması: “2. harita: Kavimler Göçü”

Ek 17

2009 basımlı *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 79. sayfasında bulunan harita. Görsel açıklaması: “3. harita: Kavimler Göçü’nden sonra Avrupa”

2009 basımlı *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 173. sayfasında bulunan minyatür. Görsel açıklaması: “*Piyer L’Hermite*’i haçlı seferinde iken tasvir eden minyatür”

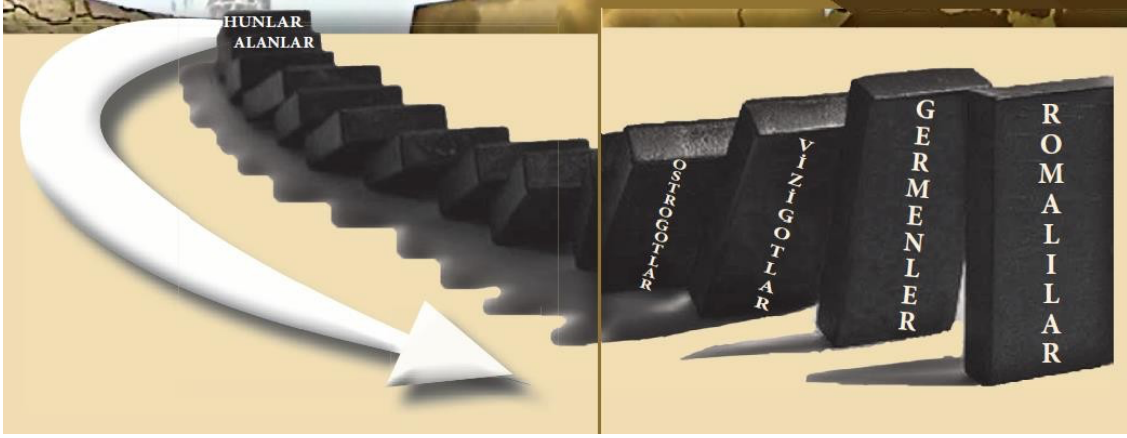

2009 basımlı *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 174. sayfasında bulunan minyatür. Görsel açıklaması: “*Selahattin Eyyubi’yi esirleri karşılarken tasvir eden minyatür*”

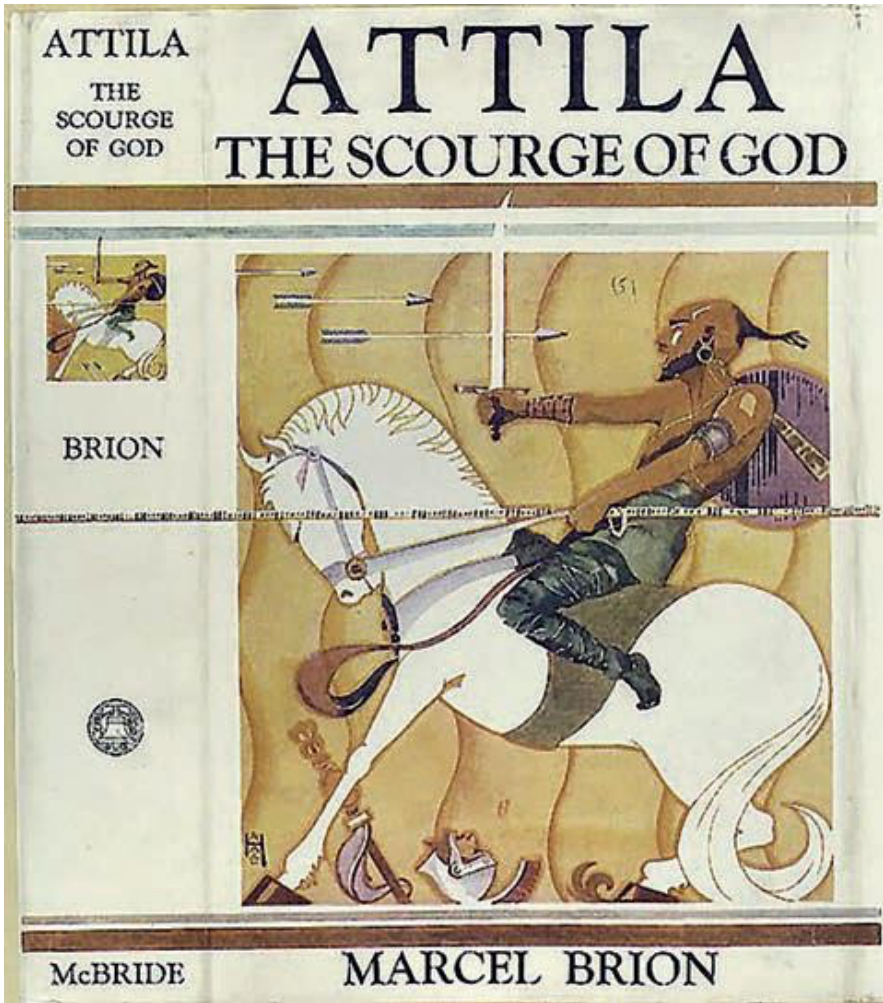
2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 170. sayfasında bulunan Orta Asya Türk toplulukları resmi. Görsel açıklaması: “*Türkistan’da konargöçer yaşam tarzını sürdüren Türk topluluklarında sürü önemlidir. Büyük sürüler halinde baktıkları hayvanların ürünleriyle geçimlerini sağlayan Türkler, her zaman sürülerine otlak arayışında olmuşlardır. Türk toplulukları siyasi, sosyal, iktisadi ve coğrafi etkenler nedeniyle zamanla farklı bölgelere göç etmiştir.*”

Ek 21

2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın sayfa 172-173'te bulunan Kavimler Göçü temsili

2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 182. sayfasında bulunan hükümdar Attila temsili. Görsel açıklaması: “Marcel Brion’ın yazdığı ‘Attila-Tanrının Kırbağı’ adlı romanın kapak sayfası, 1929. Avrupa Hun Devleti’nin hükümdarı Attila’ya hayranlık duyan Mustafa Kemal Atatürk, bu romanı okumuş ve çok beğenmiştir.”

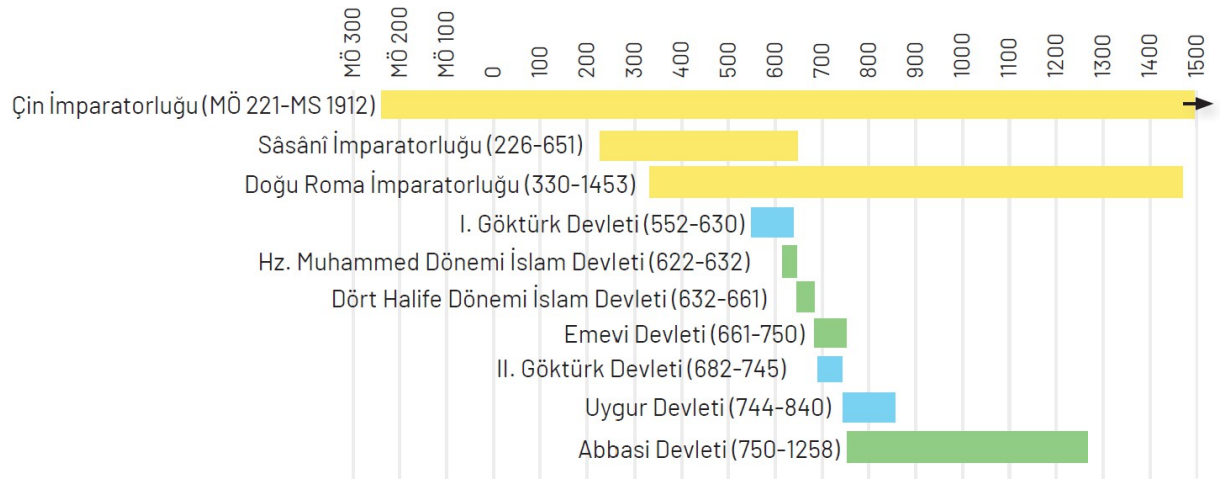

2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 182. sayfasında bulunan Avrupa Hun Devleti askerleri resmi. Görsel açıklaması: “*Türklerin askeri başarılarının temel nedeni atlı okçuluk ve yay yapımındaki ustalıkları olmuştur. Hunların Avrupa’ya getirdiği en önemli yenilik, atların üzerinde kalabilmek için kullandığı üzengidir.*”

2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 186. sayfasında bulunan illüstrasyon.

Ek 25

2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 187. sayfasında bulunan görsel, devamında sorulan soruların çözümü için kaynak olarak kullanılmış. Görsel açıklaması: “Orta Çağ’daki başlıca devletler”

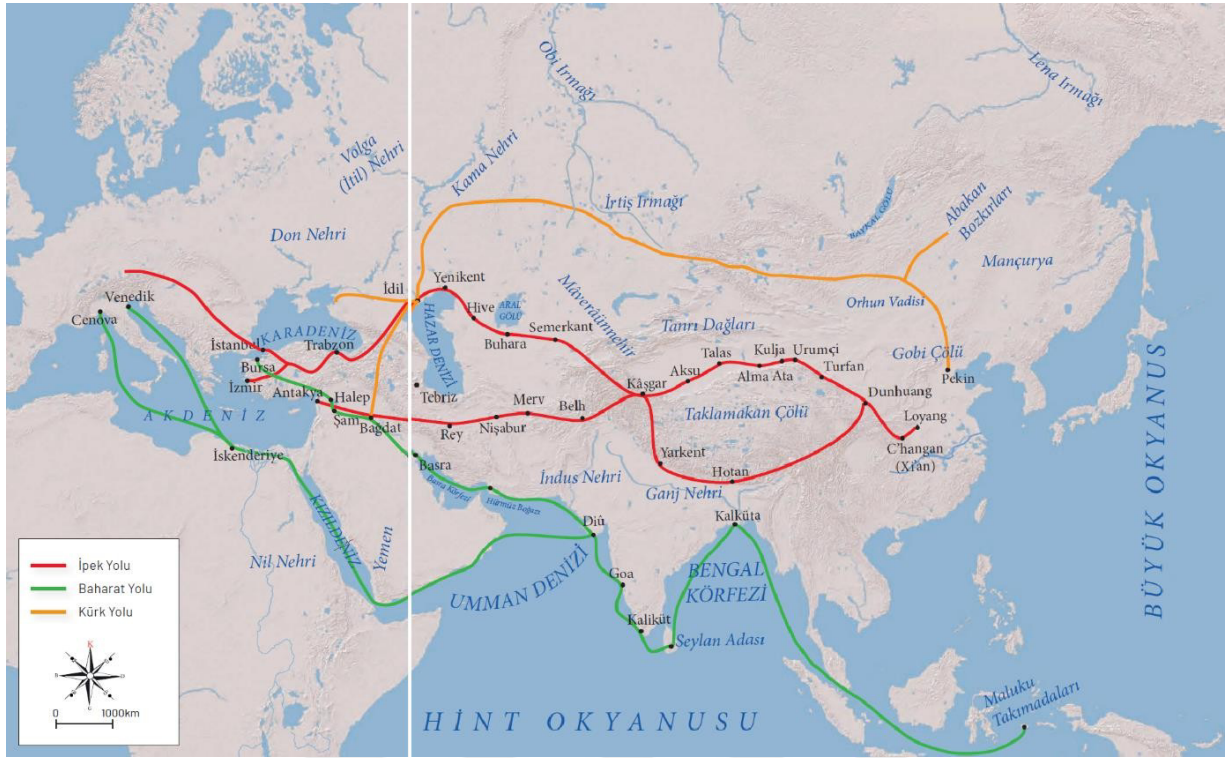
2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 192. sayfasında bulunan resim. Görsel açıklaması:
“Çin’in 848’de Tibet İmparatorluğu’na karşı kazandığı zaferi tasvir eden ve süvarilerin ön planda olduğu bir duvar resmi. Mogao Mağarası, Çin.”

2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 202. sayfasında bulunan resim. Görsel açıklaması:
“Leon Belly’e ait ‘Mekke’ye giden Hacılar’ adlı yağlı boya tablo, Musée d’Orsay, Paris.”

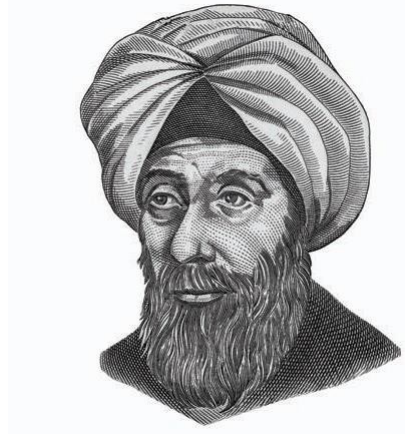
2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 209. sayfasında bulunan fotoğraf. Görsel açıklaması:
“Doğu Roma İmparatorluğu’nun başkenti olan İstanbul’daki restore edilmiş surlar. Bu surlar Orta Çağ boyunca İstanbul’u ele geçirmek isteyen birçok orduyu durdurmuştur.”

2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın sayfa 218-219’da bulunan harita. Görsel açıklaması:

“İpek, Baharat ve Kürk yollarının güzergâhlarını gösteren harita.”

Ek 30

2024 basımlı *Tarih 9. Sınıf* adlı kitabın 241. sayfasında bulunan Farabi ve İbnül Heysem temsilleri.

ÖZGEÇMİŞ

Soyadı, Adı	Abdullah Zalim
Uyruğu	Türkiye
Doğum tarihi yeri	
Medeni hali	
Telefon	
E-posta	

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Borsa İstanbul Ceyhan Anadolu lisesi	2014
Üniversite	Akdeniz Üniversitesi/ Türk Dili ve Edebiyatı	2020

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı yer	Görev

Yabancı Dil: İngilizce

İNTİHAL RAPORU

TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTAÇAĞ'IN SUNUMU: AKDENİZ ÖZELİNDE BİR İNCELEME

ORIGINALITY REPORT

15%	15%	8%	7%
SIMILARITY INDEX	INTERNET SOURCES	PUBLICATIONS	STUDENT PAPERS

PRIMARY SOURCES

1	archive.org Internet Source	5%
2	docplayer.biz.tr Internet Source	2%
3	acikbilim.yok.gov.tr Internet Source	1%
4	www.artuklukongresi.org Internet Source	1%
5	www.scribd.com Internet Source	1%
6	dergipark.org.tr Internet Source	1%
7	dersyap.com Internet Source	1%